

**O'ZBEKSTAN RESPUBLİKASI JOQARI HA'M ORTA ARNAWLI  
BİLİMLENDİRİW MİNİSTİRLİĞİ**

**BERDAQ ATINDAG'I QARAQALPAQ MA'MLEKETLİK  
UNİVERSİTETİ**

**QARAQALPAQ FILOLOGIYASI FAKULTETI**

**Fakultet dekanı:**

\_\_\_\_\_ f.i.k., dots. Q.K.Turdıbaev

«\_\_\_\_\_» \_\_\_\_\_ 2012-jıl

**5320100-Jurnalistika bakalavr bag'darın' 4-kurs studenti**

**Asanova Mariya Minajatdin qızın'**

**«QARAQALPAQSTAN BASPASO'ZINDE FOTOJURNALISTIKA  
JANRLARININ' O'ZGESHELIKLERI» temasindag'i**

**PİTKERİW QA'NİGELİK JUMISI**

**Jaqlawg'a ruxsat berildi**

Jurnalistika kafedrası

**Kafedra başlıǵı:**

t.i.k., dots. D.O'.Bekbawliev

\_\_\_\_\_  
(qol?)  
«\_\_\_\_\_» \_\_\_\_\_ 2012-jıl

**İlimiy basshı:**

f.i.k., dots. Q.J.Qalekeev

\_\_\_\_\_  
(qol?)

**NO'KİS – 2012**

**Ma'mleketlik attestatsiya komissiyasining**

**QARARI:**

**5320100-Jurnalistika bakalavr bag'darining 4-kurs studenti Asanova Mariya Minajatdin qizining «Qaraqalpaqstan baspaso'zinde fotojurnalistika janrlarining o'zgesheliklari» temasindag' pitkeriw qa'nigelik jumisina**

**«\_\_\_\_\_» ball qoyilgan**

**MAK baslig'i:**

\_\_\_\_\_

(qol?)

\_\_\_\_\_

(f.i.sh)

**MAK orinbasari:**

\_\_\_\_\_

(qol?)

\_\_\_\_\_

(f.i.sh)

**MAK ag'zalar:**

\_\_\_\_\_

(qol?)

\_\_\_\_\_

(f.i.sh)

\_\_\_\_\_

(qol?)

\_\_\_\_\_

(f.i.sh)

\_\_\_\_\_

(qol?)

\_\_\_\_\_

(f.i.sh)

\_\_\_\_\_

(qol?)

\_\_\_\_\_

(f.i.sh)

\_\_\_\_\_

(qol?)

\_\_\_\_\_

(f.i.sh)

## JOBASI:

### KIRISH

#### 1.BAP. FOTOGRAFIYA HA'M FOTOJURNALISTIKA TARIXI

**1.1. Fotojurnalistikaning payda bo'lishi ha'm fotojurnalistikaning rivojlanishi**

**1.2. O'zbek fotojurnalistikasining tarixi**

**1.3 Qaraqalpaqstan fotojurnalistikasining tarixi**

#### 2.BAP. QARAQALPAQSTAN BASPASO'ZINDE FOTO JURNALISTIKA JANRLARINING TUTQAN ORNI

**2.1. Qaraqalpaqstan baspasozida joriy qilingan fotoportret, fotoxabar ha'm fotorepartaj janrlarining o'ziga xos xususiyatlari**

**2.2. Baspasozda fotomantaj ha'm fotoayoz janrlarining xususiyatlari**

**2.3. Gazeta boshliqlarida joriy qilingan fotopeyzaj, fotoetyud, fotocherkiz ha'm fotonatyurmort janrlarining o'ziga xos xususiyatlari**

### JUWMAQLAW

### PAYDALANILGAN A'DEBIYATLAR DIZINI

## KIRISIW

Angliyalı belgili foto jurnalist Alfred Stiglist: «Foto su'wretlemenin' o'zligim. Hayq'ıyqat? izlew – meni t'ın'ıh qoymaytug'ın ideya» - degen edi.<sup>1</sup> Pu'tkil o'miri dawamında us? qag'ıydag'a a'mel qılıp jasag'an Alfred Stiglist foto su'wretleri arqalı du'nyag'a tanıla alg'an.

Fotografiyanın' payda bolıw? h'a'm rawajlanıw? jurnalistikanın' ele ashılmaq'an qılın' ashıwıg'a h'a'm onın' h'a'r ta'repleme jetilisiwine tiykar boldı. Fotografiyalıq materiallar mag'lıwmat beriw menen birge basılmalardıń illyustratsiyalıq bezegi sıpatında da qollanılıp kelinbekte.

Baspaso'zde fotografiyalıq materiallardın' tutqan ornı a'h'miyetli. Bu'gingi gazeta-jurnallardı fotosu'wretlerisiz ko'z aldımızg'a keltire almaymız. Waqıya yaki xabardı qurı qurg'aq so'z benen de jetkerip beriwge boladı. Biraq, fotosu'wretler gazeta materiallarınnı ta'sirshen'ligin asıadı. Sebebi, gazetada birinshi na'wbette ko'zge taslanatug'ın na'rse bul – fotografiyalıq h'a'm illyustriatsiyalıq materiallar bolıp tabıladı. Sonlıqtanda, fotosu'wretler waqıyalıqtı bayıtıw menen birge auditoriyanın' itibarın tartatug'ın tiykarg'ı faktorlardın' biri bolıp tabıladı.

Fotosu'wretti alıwdın' da o'zine ta'n qag'ıydalar bar bolıp, us? qag'ıydalarg'a tuwrı a'mel qılınıp alıng'an fotosu'wret g'ana shın ma'nisindegi foto do'retpe bola aladı.

Fotografiyanın' su'wret tayarlaw izbe-iz tayarlanatug'ın u'sh wazıypan o'z ishine aladı.

1. Su'wretke alıw – bunda su'wretke tu'sirletug'ın predmettin' ko'rinbes su'wretin fotoapparat ja'rdeminde fotoplastinkag'a tu'siriw.

2. Negativ tayarlaw yamasa negativti alıw-bunda ko'rinbes su'wretti ko'rinetug'ın h'alıg'a keltiriw, yag'nıy negativtin' alıw ushın fotoplyonkanı ximiyalıq usıl da islew.

---

<sup>1</sup> Сөзлик – мағлыұматнама: Журналистика, Реклама, Паблик Рилейшнз. – Тошкент: 2003. – Б. 287.

3. Pozitiv tayarlaw yaki qag'azg'a tu'siriw-negativten fotoqag'azg'a nusqa ko'shiriw.

«Fotojurnalist – sonday bir ka'sip, -deydi «Qaraqalpaqstan fotojurnalistikas? tariyxınan» kitabın avtorlar?, – ol juwıǵı, ju'rip oylanadı, payǵı tan'laydı h'a'm jalǵıpay ku'tedi. Olar us? o'zgesheligi menen basqalardan ajralıp turadı».<sup>2</sup>

Bul ka'sipti tan'lag'an insannın kewil du'nyas? go'zzal sezimlerge tol, talg'am? ku'shli, ka'sibine sheksiz ıqlas penen meh'ir berip orınlawdı maqset etkenler g'ana tan'law? a'h'miyetke iye boladı.

Sebebi, sapalı fotosu'wretti do'retiw h'a'r qa'nday jurnalisttin' qolınan keletug'ın is emes. Qaraqalpaqstan fotojurnalistikasın en' jetilisen da'wiri urstan keyingi da'wirge tuwra keledi. Bul jılarda respublika gazetalarında N.Da'wqaraev, R.Saydov h'a'm A.Lixvordın do'retpeleri berilip baradı h'a'm olar fotojurnalistikamızdın rawajlanıwına u'les qosqan pıday? insanlar sıpatında at qaldırǵan.<sup>3</sup>

Olardıń obekt tan'lawdag'? talg'am? h'a'm fotosu'wretlerindegi ta'biyilik, qunlıǵı bu'gingi fotojurnalistlerimiz ushın u'lken mektep bola aladı desek qa'telespeymiz. Baspaso'zde fotografiyalıq materiallardın jasalw jıylığı u'lken a'h'miyetke iye ma'selelerdin' biri bolıp tabıladı. Sebebi, ku'ndelikli turmısımızd? gazeta-jurnallarsız ko'z aldımızg'a keltire almaymız. Solay eken, fotojurnalistika tarawına bolǵan talaptın ku'nnen-ku'nge artıp barıwına guman joq.

Ha'mmemizge ma'lim bolǵanınday bunnan onlag'an jıl burın gazeta-jurnallarg'a fotosu'wretlerdi jetkerip beriw tek g'ana fotoxabarshılar wazıypas? sıpatında qaralatug'ın edi. Bu'gingi ku'nge kelip bul tu'siniktin' biraz o'zgergenligin sezinemiz. Sanlı fotografiyanın kirip keliwi su'wretke tu'siriwde h'a'm shıǵarawda fotografiyanın ximiyalıq da'wirine qarag'anda bir qansha

<sup>2</sup> А.Абдимуратов, Ө.Ерманов, Қ.Қалекеев. Қарақалпақстан фотожурналистикасы тарихынан. – Нөкіс: ҚМУ. 2000. – Б. 10.

<sup>3</sup> Булда сонда. – Б. 10.

jen'illiklerdi payda etti. Endilikte tek g'ana fotoxabarshlar emes, al qa'legen jurnalistler sanl? fotoapparatlar ja'rdeminde su'wretke tu'siriw imkaniyatna iye bold?. Bul jag'day bu'gingi jurnalistlerge fotojurnalistikan? teren'irek u'yreniwdi talap etedi.

Gazeta-jurnallarda h'a'm ulwma baspaso'zde fotografiyalq materiallardn' tutqan orn? h'a'm xzmeti ayrqsha ekenligin joqar?da keltirilgen m'sallardan ko'riwimizge bolad?. Sebebi, gazetada baslg'an maqalalar tek qara so'z benen bayan etilse onda ol so'z etilgen ma'seleni tolq sa'wlelendirip almaw? mu'mkin. Al, eger jariyalang'an materiallar fotosu'wretler menen tolqt?rsa gazeta oq?wshlar?na anq h'a'm tu'sinikli etip jetip bar?w?na imkan jaratad?. Bul bir ta'repten gazetan?n' fotoillyustatsiyalq bezeliwin ta'miyinlese, ekinshiden, jariyalang'an maqalan?n' ta'sirshen'ligin as?ad?. Na'tiyjede gazeta qlasbentlerin o'zine tartad?.

Sonlqtanda, fotojurnalistikan?n' rawajlanw tariyx?n, qa'liplesiw basq'shlar?n h'a'm bu'gingi ku'ndegi xzmetin u'yreniw en' aktual ma'selelerdin' biri bolp esaplanad?.

Pitkeriw qa'nigelik jum'sh?n?n' teoriyalq h'a'm metodologiyalq tiykar? etip en' ald? menen O'zbekstan Respublikas? Prezidenti I.A.Karimovt?n' miynetlerinde ilgeri su'rilgen pikirlerge su'yendik.<sup>4</sup>

Jurnalistika teoriyas? h'a'm praktikas? boy?nsha ulwmalq pikirlerge iye bolw ush?n rus h'am o'zbek al?mlar?n?n' fundametal miynetlerinen,<sup>5</sup> sonday-aq, fotojurnalistika tariyx?n, bu'gingi ku'ndegi mashqalalar?n h'a'm janrlq

---

<sup>4</sup> Каримов И.А. Ўзбекистон миллий истиқлол иқтисод, сиёсат, мафкура – Т. Ўзбекистон 1996; Биздан озод ва оюод ватан қолсин Ўзбекистон Т. – 1996; Ўзбекистон ХХІ аср бўсағасида: хавсизликка тақдид, барқоролик шартлари ва таракқиёт кафолатлари. – Т. Ўзбекистон.1997; Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислом Каримовнинг Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг 2010 йил 12 ноябрдаги қўшма мажлисидаги “Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси” мавзусидаги маърузасини ўрганиш бўйича / ЎҚУВ-УСЛУБИЙ МАЖМУА. – Тошкент: 2010

<sup>5</sup> Тертычный А.А. Жанры периодической печати. – М. МГУ. 2000; Мўминов Ф.А. Журналистика ижтимоий институт сифатида. Т.ЎзМУ.1998; Уснатдинов Ш. Журналистикаға кирисиў. – Н.: Қарақалпақстан. 2008. Бекбаўлиев Д. Мен редакциядан... – Нөкис: Қарақалпақстан. 1994. Бекбаўлиев Д. Газета қалай шығады? Қарақалпақстан. 2011 – Н.: Ерниязов Қ. «Еркин Қарақалпақстан» газетасына 70-жыл. – Н.: «Еркин Қарақалпақстан» 1994.

o'zgesheligin u'yreniwde us? bag'dardag'? ilimiy izlenisler, oq'w qollanbalar<sup>6</sup> teoriyal'q tiykar bol'p x'zmet etedi.

Pitkeriw qa'nigelik jum'ist'h' struktural'q du'zilisi kirisiw, jeti bo'limdi o'z ishine alg'an u'sh bap, juwmaqlaw h'a'm paydalan'lg'an a'debiyatlar diziminen ibarat.

---

<sup>6</sup> Муминов Ф.А. Техника средств массовой информации и пропаганды. – Т.: ТашГУ. 1986; Ладутко В.Н. «Учебно-методический комплекс по предмету «Основы фотографии»; Шаропов Ш. Фотохаваскарлар учун қўлланма. – Т.: Шарқ. 2001; Морозов С.А. Творческая фотография.-М: Мысль. 1985; Житомирский А.А. Искусствоведческого фотомонтажа. –М.: 1983; Чудаков Г. Фотография в прессе: содержание, форма, жанровая структура. // Сов. Фото. 1982. Абдимуратов А.Ерманов О,Қалекеев Қ. Қарақалпақстан фотожурналистикасы тарийхынан-Н. ҚМУ. 2000; Варон Н.И. Жанры советской фотожурналистики. М.1991. Машарипова Т. Фотожурналистика жанрлары. – Н. ҚМУ. 2006-жыл.

## 1.BAP. FOTOGRAFIYA HA'M FOTOJURNALISTIKA TARIYXI

### 1.1. Fotojurnalistikaning payda bolishiga h'am fotojurnalistikaning da'slepki ko'rinisleri

Fotojurnalistika tariyxining baslanishiga fotografiyaning payda bolishiga h'am oning rawajlanishiga menen tegishli baylanishli. Fotojurnalistika fotografiya payda bolgan keyin rawajlandi. XIX asrdin ortalarida frantsiyalik Jozef Nisefor Neps (1765-1833), Lui-Jak Manje Dager (1787-1851) h'am angliyalik Vilyam Foks Genri Talbot (1800-1877)lar fotografiya tarahida birinchi oylap tabirishlar boldi. Frantsiyalik ataqli su'wretshi Lui-Jak Manje Dager 1837 jili fotografiya usuli menen eng sapatli fotosu'wretin do'retti. Lui-Jak Manje Dager bul fotosu'wrette quramali natyurmortni sa'wlelendirdi h'am onni saqlap qoynishni Luvr muzeyine tapsatdi.

Dager o'zining oylap tapqan bunday fotosu'wret shug'arish usulini «dagerotipiya» dep atadi. Ol bul jan'alit h'aqqidagi esabatni Parij Ilimler Akademiyasining sekretari Dominik-Frantsua Aragoga tapsatadi. Parij Ilimler Akademiyasining 1839-jili 7-yanvar kuni bolib o'tken ilimiy ken'esinde Frantsua Arago su'wretshi Manje Dagerdin ushug'an esabatni h'am oning ashqan jan'aligini h'aqqida xabarlaydi. Ilimiy ken'este qatnasqan barcha alamlar Manje Dager ta'ripinen ashug'an bul jan'alitni ta'n aladi. Solay etip, ilimiy ken'es o'tkerilgan ushuni sa'neni fotografiyaning payda bolgan kuni sifatida qabul etadi. Dager, talbotlarning ilimiy izertlewlerinen keyin fotojurnalistika dunyaga keldi.

Dagerdin dagerotipiya usuli payda bolgan keyin bir neshe onlagan jillardan soni fotografiya baspaso'zidin ornini iyeledi.

Fotografiyaning payda bolishiga tariyx h'aqqida alamlar ortasida h'a'r qayli tartibli fikirlerde bar. Ayni alamlar fotografiyani Manje Dager yaratqan degen pikirdi ilgari surse, bular Jozef Nisefor Nepsning fotografiya boyusha

izertlewlari Dagerden on segiz j1 ald1n baslang'an1g'1n da'lillemekshi bolad?. Ja'ne birewleri Dagerden to'rt j1 ald1n Foks Talbot qag'azdan negativ su'wret salg'an1n h'a'm 1839-j1? Boyar Parijde pozitiv su'wretlerden ko'rgizbe q1g'an1g'1n aytad?. Al, ayr1m al1mlar 1685-j1? 1ogani Tsain refleksli tu'rdegi kameran? yag'n1y obskuran? oylap taw1p, fotografiyag'a tiykar salg'an1g'1n ko'rsetpekshi bolad?. «Sebebi-deydi olar, bul kamerada Tsoin linzan1da qollanad?. Kamera bir ju'z eliw j1dan son' Neps ta'repinen paydalan1g'an kameran? esletedi»-dep o'z pikirlerin da'lilewge ur1nad?.

1lim-texnikan1n' rawajlan1w? h'a'm payda bol1w? tariyx1nda bir neshe ideyalard1n' tiykar bol1w1n um1paw1m1z kerek. Demek, Jozef Nisefor Neps, Lui-Jak Manje Dager, Vilem Foks Genri Talbot, Boyar, 1ogani Tsainlar fotografiyan1n' payda bol1w1na h'a'm rawajlan1w1na o'z u'leslerin qosqan1g'1n ko'remiz.

On segizinshi a'sirde portret islep beriwdi us1n1s etiwshiler san? ko'beye baslad?. Bul fotokamerag'a bolg'an talapt? ku'sheyte baslad?. Fotografiyan1n' tiykar? esaplang'an negativ h'a'm pozitiv protsessleri Foks Talbot ta'repinen Angliyada us1n1s etile baslad?. Jozef Neps h'a'm Dager bir neshe j1llar dawam1nda o'z-ara ta'jriybe almas1p, fotosu'wretlerdi s1patl1sh1g'ar1w ma'sele si boy1nsha bir qansha ilimiy izlenisler al1p bard?. Ha'tteki Neps o'zinin' ilimiy izlenisleri, on1n' na'tiyjeleri h'aqq1nda birme-bir jaz1p Dagerge jiberip turd?. Us1nday izlenisler na'tiyjesinde Dager en' s1patl1 fotosu'wretin sh1g'ar1wg'a eristi h'a'm ol o'zinin' oylap tapqan do'retpesin «dagerotipiya» dep atad?. Angliyal? Foks Talbot bolsa, o'z do'retpesin «kalotipiya» dep atad?. «Kalotipiya» fotografiyag'a tiykar salg'an bolsa, «dagerotipiya» - diopozitivke yag'n1y slaydag'a tiykar bolg'an. Solay etip, fotografiyan1n' da'slepki atamas?– Dagerotipiya dep Manje Dagerdin' at1menen atalg'an. Bul termin sol j1d1n' o'zinde yag'n1y 1839-j1? Djon Gertel ta'repinen fotografiya so'zine o'zgertirilgen.

Dagerotipiya usulida su'wret salaw on bes jil dawam etildi. Mine, us' da'wir ishinde dagerotipiya usul'bir qansha rawajlanib bard?. Son' dagerotipiya-makrokollond protsessine jold' bosatib berdi. Endi a'meliyatqa - su'wretlerdi ko'beytiw usul' kirip keldi. Ha'mme tu'rdegi fotosu'wretlerdi shag'arawsh'jan'a texnika payda bold?.

Makrokolloid usul' tiykaranda su'wretke alaw protsessinin' rawajlanaw? menen fotografiya pu'tkil du'nyag'a tarqala baslad?. Sayaxatshilar fotokameran' o'zleri menen alib ju'rip, sayaxattan tu'rli su'wretler tu'sirip alib keldi. Bunday fotosu'wretler universitet alamlarinda qiziqitira baslad'h'a'm ilimiy ken'eslerde h'ujjetli da'lil shpatinda talqlawdan o'tkizetug'ni bold?. Gravyuralang'an h'a'm qayta bayalg'an su'wretler jurnal h'a'm kitaplarda basilar edi. Solay etip, fotografiya ilimiy protsesslerge kirip kele baslad?. 1860-jillardan baslap fotografiya astronomiya iliminde qollanild?. Bul o'z gezeginde astronomiya ilimin u'yreniwde jaqs'na'tiyjege alib keldi.

Bir neshe ma'mlekettin' alamlar' birlesip, juldizlardin' fotosu'wretin alib izertley baslad?. Bul fotografiyanin' ilim menen jaqlasawindag'? a'h'miyetli waqit edi. Usulaynsha fotografiyanin' ilimindegi orn' h'a'm onin' xizmet ko'rsetiw qa'siyetleri ashila baslad?. Sonin' menen birge, fotografiya baspaso'zgede xizmet etetug'ni edi. Sebebi ag'asht' oyaw usulida su'wretler do'retildi. Bul usul «Ksilografiya» dep atalg'an.

XIX a'sirdi fotografiya h'a'm poligrafiyada rawajlanaw a'siri dep atasaq bolad?. Xalqtn' informatsiyag'a bolg'an talab' gazeta-jurnallardin' rawajlanawna tu'rtki bold?. Gazeta-jurnal betlerinen h'a'r qyl' tematikadag'? fotosu'wretler orn' iyeley baslad?. 1880-jillardin' aqit' 1890-jillardin' baslarinda poligrafiyada ayrqsha setka (osobaya setka) qollanild?. Setka ja'rdeminde reproduksiya (ko'shiriw) tiykaranda fotosu'wretler ko'shirile baslad?. Ol metal bo'lekshesine islew berilgennen son' «klishe» payda bold?. Su'wretler baspa mashinkalarda kerekli sanda h'a'm belgilengen ko'lemde tu'rli formatdag'? qag'azlarda basila baslad?. Na'tiyjede XIX a'sirdin' aqit' XX a'sirdin'

baslarında su'wretli jurnalistika yag'n'y fotojurnalistika kirip keldi. Ol fotoreportaj dep atal'p, gazeta-jurnallarda jan'a ka'siptin' payda bol'w'na sebepshi bold?. Keyinala bul taraw menen sh'g'ill'wsh? adamlard? fotoxabarsh? dep atad?.

XX a'sirdin' baslarında fotografiya tariyxında «ja'miyetlik fotografiya» bar edi. On'n' formas?, mashqalalar? h'a'm tematikas? fotoreportaj metod'na usaytug'ın edi. Ma'selen, Frantsiyal? fotograf Adje (1856-1907) o'z fotosu'wretlerinde ko'she ko'rinisleri, onda jasawsh? a'piway? adamlar obraz? birinshi orn'đ? iyelegen. Adjenin' do'retiwshiliginde o'mirdin' teren' filosofiyas? sa'wlelengen.

Fotografiyan'n' qa'diri, n'zam-qag'ıydalar? bizin' da'wirimizge kelip belgilendi. O'tken a'sir baslarında fotografiya h'a'r q'yl? tu'sinbewshiliklerge h'a'm qars'ıqlarg'a sebep bolg'an.

1890-j'ıl? amerikal? Djanob Riestin' fotografiya h'aqq'ında «Xal'qt'n' yar'm? qalay jasadı?» dep atalg'an kitab? sh'g'ar'ılg'an. Bul kitapta Ris su'wretlerinin' tematikas? tu'nep qalatug'ın or'ınlar, musorlarg'a tol? o'tkeller, qambag'allar baspanas?, balalar, zavod h'a'm fabrikalarda q'ynal'p islep at'ılg'an, ezilgen isshilerden ibarat bolg'an.

Ja'miyetlik bag'dardag'? su'wretler tiykarsh's? V.Karrin (1827-1887) bol'p sanalad?. Ol fotografiya tili menen a'piway? xal'q turm's? h'aqq'ında gu'rrin' etiwgeh'a'reket etken.

Rus fotograf? M.Dmitriev (1858-1948) bolsa, diyxanlar'n'n' qambag'all'ıg'ın h'a'm olard'n' ayan'shl? kelbetin ju'da' ta'sirli su'wretlengen. On'n' d'ıqqat'na 'lay'q do'retpesinen biri 1891-j'ıl? Povoljedegi suws'zl'q ko'rinisi bol'p esaplanad?.

Fotografiya «ja'miyetlik fotografiya» da'wirinen o'tip tamashago'y itibar'n o'zine qaratt?. Rossiyada fotoreportaj 1870 j'ıllarda, Rossiya h'a'm Tu'rkiya ur'slar? waqt'ında payda bold?. Lekin, bul j'ıllarda fotoreportaj imkaniyatlar? shegaralang'an edi. On'n' fotopublitsistikag'a aylan'w'na XX a'sir

baslarında? texnikaning rawajlanishi h' a' m rus-yapon urishi? sebep boldi. Ha' pte sayin «Yaponiya menen urish j' inamas» shig' ip turdi. Onda Manjuriya h' a' m uzaq shig' istag' wayranshliq waqyalarda sa' wlelendiretug' in ko' plegen su' wretler tez-tez basliq turdi. Armiya qatarina Rossiyadan sheber fotoxabarshilar qatnasqan. Olardan A.A.Otsup, V.K.Bupla o' z fotoreportajlarida uristih' ashharliq jag' daylarin h' a' m a' skerlerdin' aw' t awh' allar in tol' iq ko' rsete alg' an. Bulardan basqa G.G. Goldshteyn, A.F.Lionidov, A.I.Savelev, M.S.Napelbaum, N.I.Svintsov, M.A.Saxarov, A.I.Trapani siyaqli fotoreportyorlarda ayt' ip o' tiw or' ni?

Juwmaqlap aytqanda, fotojurnalistikaning payda bolishina to' mendegi faktorlar tiykar? sebepshilari boldi:

1. Bol' ip at' ig' an protsesslerdi ko' restiw h' a' m jan' asha oylawdih' ja' miyetlik za' ru' rligi. Joqarida ayt' ip o' tkenimizdey XIX a' sirde informatsiyag' a bolg' an talaptih' tez pa' t penen o' siwi na' tiyjesinde su' wretli xabarlardih' payda bolish, fotoxabarlardih' jazba (baspa) teksten keskin ay' t mashliq? h' a' m o' zine ta' n u' stinlik qa' siyetleri.

2. Texnikaning payda bolishi h' a' m oning rawajlanishi na' tiyjesinde g' alaba xabar qurallari arqali ja' miyettin' talab in qanaatlandirishga imkan yaratilishi.

3. Ja' miyetlik fotografiya tiykarida fotojurnalistikaning mazmun, formas h' a' m stillik bazas yaratilgan h' a' m rawajlanish barg' an.

## 1.2. O'zbek fotojurnalistikas?tariyx?

O'zbek fotojurnalistikas?n?n' payda bol?w? 1920-j?llarg'a tuwr?keledi. Bul da'wirde da'slepki fotograflar Tashkentli Nazarbek Axmadbek ul?, Xorezmli Xudoyberdi Devonovlar birinshi su'wretlerdi tu'sirgen.

Fotografiyan? aj?almas bo'legi bolg'an o'zbek fotoo'neri waq?yal?qt? – adamlar, waq?yalar h'a'm faktlard?sheberlik penen sa'wlelendirdi.

O'zbek fotografiyas?n?n' qa'liplesiwinde birinshi o'zbek kino operator? h'a'm fotouostas? Xudoyberdi Devonovt?n' x?zmetleri ayr?qsha or?nd? iyeleydi. Xudoyberdi Devonov tek g'ana respublikam?zda emes, ba'lkim Orayl?q Aziyadag'?en' da'slepki operator h'a'm fotograf bol?p esaplanad?.

Xudoyberdi Devonov 1878-j?l? Xiywa qalas?nda tuw?lg'an. Ol jaslay?nan texnikag'a q?z?g'ad?. Xudoberdinin' ata-analar? h'a'r na'rsege q?z?g'?wshan' balas?n da'slep Moskvada, son' Peterburgda oq?tad?. Ol oq?p ju'rip «Janl? foto» yag'n?y kinomatografiya h'a'm fotografiyag'a ju'da' q?z?g'ad?. Ol Xiywag'a qaytar?nda o'zi menen birge sol waq?tlarda texnika jan'al?g'? esaplang'an grammafon, fotoapparat h'a'm «Pate» kinoapparat?n Peterburgtan al?p keledi.

Ol da'wirde Orayl?q Aziya ellerinde diniy ko'z-qaraslard?n' h'a'wijge mingen waq?tlar?edi. Xudoyberdi Devonov ush?n fotoo'neri menen shug'?llan?w ju'da' q?y?n, h'a'tteki o'mirine qa'wipli edi. Tiri janzatt?n' ko'rinishin qag'azda sa'wlelendiriw ulamalar sha'riyat?na qaysh? keletug'?n edi. Sonl?qtanda olar texnikan?n' rawajlan?w?na qars? turd?. Xudoyberdi Devonov ulamalard?n' qars?l?qlar?na qaramastan, sup? azan oq?ytug'?n mezana (biyik minara)g'a sh?g'?p, en' biyik bolg'an or?nlarg'a jaylas?p, kino h'a'm fotoapparat penen diniy j?y?nlard?, xal?qt?n' tu'rli toy merekelerin qor?qpay su'wretke ald?. Ol su'wretke alg'an kadrlar?n xal?qqa jetkiziwge h'a'm olard? bul o'nerden xabardar etiwge sh?n kewli menen h'a'reket etti. Son?n' menen birge Xudoberdi Devonov fotodo'gerekler sho'lkemlestirip, o'z bilgenlerin jaslarg'a u'yrete baslad?. On?n' u'y kino h'a'm fotolaboratoriya waz?ypas?n atqard?.

Bu'gingi ku'nge shekem Xiywa ma'mleketlik u'lke tan'w mu'zeyinde Xudoyberdi ta'repinen al'ing'an plyonkalar saqlanbaqta.

Xudoyberdi Devonov Xorezm xalq'ih' h'a'm din iyelerinin' qars'qlar'ha qaramastan biypul kinoseans h'a'm foto ko'rgizbelerin sho'lkemlestirdi. On'ih' foto do'retpelerine Xorezm xalq'ih' sol da'wirdegi o'miri, tariyx'iy or'ihlar h'a'm estelikler diyxanlard'ih' mashaqatl'miyneti, Xiywa qalas'ih' o'zine ta'n ko'rinishi, h'a'r tu'rli merekeler, qullas' o'mir ta'shiwishleri sa'wlelengen edi. Xudoyberdi Devonov o'z o'neri menen tek g'ana Xorezm a'tirap'hdag'?' xal'qlarg'a tan'lp qalmastan ol basqa wa'liyatlarda da bol'p su'wretke tu'sirgen.

Respublikam'z ja'ma'a'tshiligi 1935-j'l'o'zbek kino h'a'm fotoo'nerinin' tiykar'ih salg'an Xudoyberdi Devonovt'ih' do'retiwshilik x'zmetinin' 35 j'll'iq yubeleyin saltanat'l'tu'rde belgiledi. Ol o'z do'retiwshiligi menen fotoo'nerinin' alt'ih fond'ha a'jay'p kadrlard'qald'rd?. Son'ih' menen birge, Mashraf Bobojanov h'a'm Otaniyaz Shokirov s'yaql'talant'l'sha'kirtlerdi tayarlap berdi. A'jay'p insan miynetkesh fotograf Xudoyberdi Devonov 1937-j'l'du'nyadan o'tti. En' ash'harl's? ataql'tofograft'ih' su'wretke tu'sirgen bir du'nya kadrlar'joq etildi. Biz h'a'zirgi ku'nde su'wretshinin' u'yinde h'a'm sha'kirtlerinde saqlan'p qalg'an ayr'ih foto plyonkalarg'a iyemiz. Bul fotoplyonkalar az bol'w'ha qaramastan sol da'wirdin' h'aq'iyq'iy ko'rinishin an'q h'a'm jan'l'sa'wlelendire alad?.

Respublikam'zda fotografiyan'ih' qa'liplesiwinde fotograflard'ih' biri-M.Pensonda ju'da' u'lken rol oynayd?. Ol o'z jum's'ih en' da'slep kino operatorl'qtan baslag'an bolsada, elimizge kelgennen son' fotoapparat'al'p, Respublikam'zd'ih' tu'rli jerlerinde ju'z berip at'g'an jan'al'qlard'teren' u'yrenip su'wretke ald?. On'ih' fotosu'wretleri Respublikam'zd'ih' basl'mlar'nda sonday-aq «Pravda», «İzvestiya» s'yaql'gazetalar betlerinde, «Ogonyok» h'a'm basqada ko'p tiraj'l'jurnallard'ih' betlerinen or'ih iyeledi. M.Pensonn'ih' xal'q turm's'han al'ing'an su'wretleri, kino o'neri ustalar'ih'da itibar'ih qaratt?. Olar

h'u'jjetli kinokadrlar<sup>h</sup>h' montaj<sup>h</sup>da Penson apparat<sup>h</sup>na tu'sken su'wretlerden paydaland?. Solay etip, ataq<sup>l</sup>? fotograf M.Penson o'z o'miri dawam<sup>h</sup>da on m<sup>h</sup>nan z<sup>h</sup>yat fotonigativti keleshek a'wladqa miyras etip qald<sup>h</sup>d?. Bul fotosu'wretler O'zbekstan fotoo'nerinin' alt<sup>h</sup> fond? g'a'ziynesine <sup>h</sup>lay<sup>h</sup>ql? u'les bol<sup>h</sup>p qos<sup>h</sup>ld?

1920-j<sup>h</sup>llard<sup>h</sup>h' birinshi yar<sup>h</sup>m<sup>h</sup>da O'zbekstan fotografiyas<sup>h</sup>h' qa'liplesiwi h'a'm rawajlan<sup>h</sup>w<sup>h</sup>da fotoo'neri ustalar? menen bir qatarda kino operatorlar<sup>h</sup>da u'lken u'les qost?. Olar q<sup>h</sup>zg'<sup>h</sup>h miynet h'a'wij alg'an or<sup>h</sup>nlarda kinokamera h'a'm fotoapparatlar? menen bol<sup>h</sup>p bir o'mirge saqlan<sup>h</sup>p qalatug'<sup>h</sup>h tariyx<sup>h</sup>y su'wretlerdi ald?. Ma'selen, kinooperatorlardan D.Vertov, X.Devonov, V.Shevchenko, F.Nazarov, M.Arabov, D.Demutskin, M.Kovnat, D.Soda, V.Usova h'a'm basqalard<sup>h</sup>h' x<sup>h</sup>zmetlerin ayt<sup>h</sup>p o'tiw or<sup>h</sup>nl?. Olar a'jay<sup>h</sup>p do'retpelerin jarat<sup>h</sup>w? menen sheklenip qalmastan kino operatorl<sup>h</sup>q o'nerin jergilikli jaslarg'a u'yretiw ma'selelerinede u'lken itibar bergen. Na'tiyjede jergilikli jaslar ishinende a'jay<sup>h</sup>p fotograf h'a'm kino operatorlar? jetisip sh<sup>h</sup>qt?. Olardan A.Raxmanov, A.Saidov, O.Tursunov, Q.Raziqov h'a'm tag'? basqalar keyinala olard<sup>h</sup>h' qatar<sup>h</sup>na «Qizil Wzbekiston» h'a'm «Pravda Vostoka» gazetalar<sup>h</sup>na fotoxabarsh? bol<sup>h</sup>p islegen I.Glauberzon, V.Sirotkin, I.Zabarskiy, G.Permenevler qos<sup>h</sup>ld?. Solay etip, respublikam<sup>h</sup>z gazeta-jurnal betlerinde h'a'r q<sup>h</sup>yl? tematikadag'? fotosu'wretler or<sup>h</sup>h iyeledi.

O'zbek fotojurnalistikas<sup>h</sup>h' ur<sup>h</sup>stan keyingi rawajlan<sup>h</sup>w basq<sup>h</sup>sh? 1946-1955 j<sup>h</sup>llard? o'z ishine alad?. Bul da'wirdin' ku'n ta'rtibinde respublika xal<sup>h</sup>q xojal<sup>h</sup>g'<sup>h</sup>h h'a'm ma'deniyat<sup>h</sup>h jan'a ekonomikal<sup>h</sup>q sharayat tiykar<sup>h</sup>nda qayta tiklew h'a'm ja'nede rawajland<sup>h</sup>h<sup>h</sup>w ma'sele si qoy<sup>h</sup>lg'an edi. Ur<sup>h</sup>s da'wirinde waq<sup>h</sup>lsha o'z x<sup>h</sup>zmetin taqtatqan gazeta-jurnallar qayta sh<sup>h</sup>g'a baslad?. Bul baspaso'z taraw<sup>h</sup>na fotoxabarsh<sup>h</sup>lard<sup>h</sup>h' ko'plep kirip keliwine imkaniyat jaratd?. Bul da'wirde u'lken ta'jriybege iye fotojurnalistlerden A.Tursunov, K.Raxmanov, N.Klyuchnev, G.Permenev, I.Glauberzon, V.Sirotkin, I.Zabarskiy, A.Beznosov h'a'm basqalar x<sup>h</sup>zmet etti.

1950-60-jillarg'a kelip fotografiya tarawida o'zine ta'n burilish boldi. Bul da'wirde fotojurnalistika h'a'm fotografiya tarawiga ko'plegen jaslar kirip keldi. Olar o'z laboratoriyalarida fotografiyaning jan'asha u'skenelerinen paydalanadi. Fotosu'wretlerining shpat, formas, bezeliw kompozitsiyas bir q-ansha joqar da'rejege jetti. Olarning fotosu'wretleri h'a'r qayl tematikag'a bag'ishlandi.

Solay etip, o'zbek fotojurnalistikasining o'sip rawajlanishida Xudoyberdi Devonovning xizmetleri ullikenligin ko'remiz.

### 1.3 Qaraqalpaqstan fotojurnalistikas? tariyx?nan

Qaraqalpaqstan baspaso'zi ja'miyeti basqar?wda, xal?q xojal?g'ın ekonomikal?q jaqtan rawajlandır?wda, xal?qtın ken' qatlamların ruwx?y-ma'deniy ta'rbiyalawda h'a'm ja'miyetlik sanan? qa'liplestiriwde sho'lkemlestiriwshilik uq?pqa iye ku'ta' ta'sirli, na'zik, biraq o'tkir qural s?patında maydang'a keldi. Xal?qtın ja'miyetlik, siyasiy-ekonomikal?q turmısında ju'z Bergen tariyx?y-siyasiy o'zgerislerdi jan'a ja'miyetti qur?wdın bar?ındag'? ja'miyetlik ku'sh sal?wları, o'mir shırlıqların, deo penen dushpan arasındag'?, a'dillik penen nah'aqlıq arasındag'? gu'reslerdi sa'wlelendiriwdi; xal?qt? sawatlandır?wdı, ruwx?y ag'artır?wshıl?q jumslard? alıp bar?wdı, maqsetke bag'darlang'an u'lken ko'lemdegi jumslard? a'melge asırad?. Jurnalistika uzaq gu'reslerde shıng'ıp, siyasiy jawınger qural, ul?wma xal?qlıq tribuna s?patında belsendilik penen x?zmet etti.

Da'wirdin' o'tiwi menen jurnalistikanın ajır almas bir bo'legi bolg'an fotojurnalistika ju'zege kelip, jergilikli kadrlar payda bold?. A'lbette respublikada jurnalistlerdi tayarlaw, sonın ishinde fotojurnalistlerdi tayarlaw mektebi bolmad?. Sonlıqtan da'slepki jıllarda respublikal?q gazetalarda bur?ng'? awqamnın aymaqlarınan kelgen fotojurnalistler isledi.

1930-jıllarg'a kelip respublikal?q baspaso'zde fotojurnalistler jaqs?—jaqs? shıg'armalar? menen ko'rine baslad?. 1940-41 jıllarda fotojurnalistika o'zinin' ku'shli rawajlanır basqırshına o'tti. Bul jıllarda respublikal?q gazetalarda F. L. Yakubov, v. Slyusarenko, S. Feklistov degen fotojurnalistler miynet etti. Olardın miynetlerine qosımsha TASS tın fotomateriallar? tez-tez ja'riyalanıp turd?. Jergilikli fotojurnalistlerimiz sol da'wirdegi respublikamızdın sanaat?, awıl xojal?g'ı, bilimlendiriw, ma'deniyat, turmıs ma'selelerine bag'ırshlang'an materiallard? u'zliksiz, ja'riyalad?. Biraq, olarg'a ta'n xarakterli belgi-suwretlerdin' basım ko'pshiligi portret formasında alıng'anın ko'remiz.

Qaraqalpaqstan fotojurnalistikasın en jetilisen da'wiri Ull? Watandarlıq urstan keyingi jıllardan baslanadı. Bul jıllarda respublikalıq gazetalarda N. Da'wqaraev, R. Saydov, A.Lixvar, T. Qoshanov usag'an fotojurnalistler isledi. A'sirese, N. Da'wqaraev, R. Saydov, A Lixvar bu ka'sipti ku'ta' jaqs? men'gergen h'a'm do'retiwshilik uqıb? ku'shli jurnalistler edi. Tap us? jıllar? Qaraqalpaqstan fotojurnalistikasında etyudlar, fotoreportajlar, fotoocherkler, fotopeyzajlar, fotoay?plawlar, fotomantajlar h'a'm u'iken panormalıq janrlardag'? materiallar payda bold? h'a'm gazetalardıń betlerinen jiyi-jiyi orın ald?. Ekinshiden, fotojurnalistlerimiz sol waqıtǵ'? awqamlıq gazeta-jurnallarda ja'ne O'zbekstan Respublikasında shıǵ'atug'ın basılmalardag'? ataqlı fotoustalardıń shıǵ'armalarınan u'yrendi.

Bunan keyingi 1960-70-80-jıllarda N. Da'wqaraev, M. Elewsinov, K. Orazov, K. Kim, A.Muratov, B. Allashev, J. Jaqsımuratov, J. Xojabaev usag'an jaslar baspaso'zge kelip aralast?h'a'm tabısl?miynet etti.

R. Saydov, N. Da'wqaraev, K. Orazovtıń fotosuwretlerinde bolıp atıǵ'an waqıyanıń h'a'm o'zi alıp atıǵ'an qah'armanların su'wretlerinin tariyxıy a'h'miyetin teren' tu'siniw ayqın sezilip turadı. Sol ushın da olar sezgirlik ja'ne qıtaǵ'lıq penen da'l rakurslar tan'lap qas qag'ında tu'sirip alıw sheberligin kereginsh men'gergen ustalar bolg'an?ko'rinedi.

Fotojurnalist sonday bir ka'sip-ol juwıǵıp ju'rip oylanadı, payız tan'laydı h'a'm jalıqpay ku'tedi. Olar basqalardan us? o'zgesheligi menen ayrıqshalanıp turadı.

Us? fotojurnalistlerdin' tek bir ku'nlik fotomaterial ushın emes, al keleshekti de oylap ken' planda tu'sirgen fotosu'wretlerdi ku'ta' ko'p h'a'm olardı gazeta redaktsiyalar? jiyi-jiyi «Tariyxqa aylanǵ'an su'wretler» degen rubrikada ja'riyalap, gazeta oqıwshıların dıqqatına ushıp, o'tmishti tilge kirgizip, sawaplı is islep kiyatı. Olardan Karam Orazov, Aman Muratov, Berdiniyaz Allashev, Jumabay Jaqsımuratov, J. Xojabaevlar h'a'zirde baspaso'zde islep atı. Olardıń tu'sirgen fotosu'wretleri redaktsiyada quwanışh

penen qabʻl etiledi. Biraq, sonnʻ da aytʻw kerek, geyde redaktsiyalar siyasiy waqʻyalargʻa baylanʻslʻ jiyyi-jiyi gazeta betlerin fotosuʻwretimiz maketlestiretugʻʻn jagʻdaylar da ushʻasʻp turadʻ. Bizinʻshe, ilajʻ barʻnsha gazeta sanlarʻna jaqsʻ suʻwretler ushʻn koʻp orʻn beriw, onʻn esesine soʻz tekstlerin qʻsqartʻp, ogʻan shaqlap orʻn ashʻw paydalʻ boladʻ, sebebi suʻwret gazetanʻn shʻayʻn shʻgʻaradʻ, materiallardʻn qunʻn arttʻʻp, oqʻwshʻlardʻ oʻzine tartadʻ. Sonʻda aytʻw kerek, gazeta redaktsiyalarʻndagʻʻ fotojurnalistlerdi jaqsʻ fotoapparatlar, daʻri-darmaqlar, qagʻaz materiallarʻmenen taʻmiynlew maʻselesi menen shʻntlap shuʻgʻʻlanbagʻansha tuʻsirip aʻkelingen suʻwretlerdinʻ sapa sapa koʻrsetkishlerinde tuʻrli nusqalar bola beredi. Bunʻ turmʻʻstʻnʻoʻzi koʻrsetip atʻʻptʻ.

Usʻ daʻwirde gazetalar jaʻne de koʻplep jas fotojurnalistler menen tolʻʻqtʻ. Olar noʻkisli Karam Orazov, shʻmbaylʻ Qʻdʻʻbay Pirlenov, aqmanʻgʻʻlʻ S.Muxanov, Jollʻbay Eshimbetov, xalqabadlʻ Q. Bekimbetov, leninabadlʻ K. Maʻtnazarov, noʻkisli Polat Naʻdirbaev, xojelishi A. Allambaev, K. Kim, elliqalalʻ E. Kazakov, toʻrtkuʻlli A. Saburov, B. Muxin, aʻmiwdaʻriyalʻ S. Shamuratov hʻaʻm basqalar Joqarʻda atap oʻtkenimizdey, bul fotojurnalistlerdinʻ tek ayrʻmlarʻ gʻana respublikalʻq gazetalargʻa turaqlʻ avtor bolʻp qalgʻan. Atʻ atap oʻtilgenlerden K. Orazov, B. Naʻdirbaev, K. Kimninʻ suʻwretleri oqʻwshʻlardʻ oʻzine tartarlʻq mazmunlʻ, koʻrkem bolʻp shʻqqanʻ ushʻn dʻqqatʻnʻdʻ oʻzine tarta aladʻ.

Qaraqalpaqstan baspa soʻzinde sonʻgʻʻ 50-55 jʻl ishinde fotojurnalistlerdinʻ birneshe aʻwladʻ xʻzmet etti. Olardan baspasozde koʻp jʻllar boyʻ turaqlʻ islep bul tarawdʻn sheberlik sʻʻlarʻn tolʻq menʻgergenleri biz joqarʻda aytqan Nagʻmet Daʻwqaraev, Q. Pirlenov, R. Saydov, P. Lixvar, A. Muratov, K. Orazov, M. Elewsinov, J. Jaqsʻmuratovlar bolʻp esaplanadʻ. Bul fotojurnalistlerimiz tapqʻʻlʻgʻʻ hʻaʻm izleniwshiligi arqalʻ fotosuʻwretlerinde hʻaqʻyqat obrazdʻ jaratʻwʻ, informatsiyanʻ operativ bere biliwi, daʻwirdinʻ talabʻn kenʻ tuʻrde tuʻsinge sezimtallʻgʻʻ menen basqalardan oʻzgeshelenip turar

ja'ne gazeta oq'wsh'lar'ni' kewilinen sh'g'atug'ni' materiallar izlep tab'wg'a jal'qpaytug'ni' piday? insanlar bolg'an. Biz da'slepki j'illardag'? fotojurnalistlerdin' gazetalarda ja'riyalang'an fotosu'wretlerine kritikal'q eskertiwler ayt'wdan awlaqp'z. Sebebi, bul waq'tta Qaraqalpaqstanda ul'wma fotografiya jan'a-jan'a payda bol'p kiyat'g'an ja'ne olard'ni' ko'pshiligi basqa respublikalardan kelip islep at'g'an yamasa jum's bab? menen saparg'a jiberilgen adamlar edi. Respublikada uzaq waq'tlar jergilikli xal'qtan fotojurnalistler sh'g'a qoymad?. Son'ni' ala talantl? milliy kadrlar'ni'z jetilisip, qaraqalpaq fotojurnalistikas'ni' rawajland'ra baslad?.

A'l'bette bizin' jergilikli fotojurnalistlerimizge bul is an'sat bolmad?. Bug'an olar o'zlerinin' t'ni'ns'z izleniwlerinin' arqas'nda eristi. Ma'selen solard'ni' biri Karam Orazov jetik dilmash bold?, bir o'zi gazeta xabarsh'is?h'a'm fotojurnalist x'zmetin atqar'p, ju'da' tart'ni'l?, teren' mazmung'a iye maqalalard? reportajlard? o'zi jaz'p tayarlad?, on'ni' turm'stag'? ta'kirarlanbas ma'wretlerdi da'l tut'p su'wretke al'wdag'? shaqqanl'g'?, sheberligi h'a'm bul joldag'? izleniwleri o'z ald'na. K. Orazov o'z waqt'nda birneshema'rtebe O'zbekstan Respublikas? Jurnalistler awqam'ni'ni' sho'lkemlestirilgen fotokonkurslar'na qatnas'p, jen'impaz bolg'an?pikirimizdin' da'lili bold?.

A'l'bette, bu'gingi fotojurnalistikan'ni' qa'liplesiwinde h'a'm o'sip rawajlan'w'nda N. Da'wqaraev, R. Saydov, A.Lixvar, T. Qoshanov, Pirlenov, R. Saydov, P. Lixvar, A. Muratov, K. Orazov, M. Elewsinov, B.Allasheev h'a'm J. Jaqs'muratovlard'ni' x'zmeti u'lken.

## 2.BAP. QARAQALPAQSTAN BASPASO'ZINDE FOTOJURNALISTIKA JANRLARININ' TUTQAN ORNI

### 2.1. Qaraqalpaqstan baspaso'zinde jariyalang'an fotoportret, fotoxabar h'a'm fotoreportaj janrların o'zine ta'n qa'siyetleri

Ha'zirgi baspaso'z tekst penen birge mag'lwmattı h'a'm faktlıqtı h'a'r qıylı fotosu'wretler menen birgelikte ashıp beriliwge u'lken itibar qaratqan. Sebebi, gazeta materialları fotosu'wretleri menen birgelikte h'a'r qanday waqıyalıq teren' ashıp beriwge imkan jaratadı.

Qaraqalpaqstan baspaso'zinde ja'riyalanıp atıg'an fotografiyalıq do'retpeler janrlıq jaqtan h'a'r tu'rliligi h'a'm o'zgesheligi menen bir-birinen ajralıp turadı. Lekin, fotojurnalistikanı ayatın janrlar baspaso'zde ju'da' kem ushatıasadı. Atap aytqanda, fotoayıpław, fotopanarama, fotoocherk, fotonatyumort janrlar az ja'riyalanadı. Qaraqalpaqstan baspaso'zinde en' ko'p ushatısatug'ın fotojurnalistika janrlar fotopartret, fotoxabar h'a'm fotoreportaj janrlar bolıp tabıladı.

«Erkin Qaraqalpaqstan» gazetasın 2012- jıldın yanvar h'a'm aprel aylar aralıg'ında ja'riyalang'an fotosu'wretlerdin' 70 ke jaqın fotoportret, 30 dan aslam fotoreportaj h'a'm 50 den aslam fotoxabar janrında ja'riyalang'an fotosu'wretlerden ibarat. Bunnan tısqar eksterer, peyzaj h'a'm fotomontaj janrında berilgen a'jayıp su'wretlerdi siyrek ushatatamız.

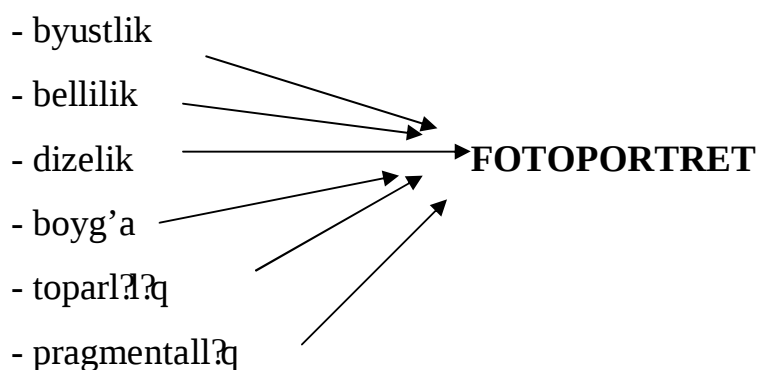
Ku'ndelikli gazeta-jurnallarda ja'riyalang'an h'a'm ja'riyalanıp atıg'an fotosu'wretler h'a'r qıylı janrlardan ibarat boladı. Baspaso'zde jetekshilik qılatug'ın fotojurnalistika janrlar tiykarınan to'mendegilerden ibarat:

- Fotoportret;
- fotoxabar;
- fotoreportaj;
- fotomontaj;

- fotoetyud;
- fotonatyuomord;
- fotoayǵlaw;
- fotoocherk

Fotoportret janrı tiykarǵan adam kelbetin, onıń ko'rinisin h'a'r qayl formada sa'wlelendiriwge xızmet etedi. Fotoportretinın' basqa janrlardan ajralıp turatug'ın elementlerinin' biri jaqtıǵı ko'rinisinde ko'ringen predmet yaki adamnıń na'zeri ko'binese foto obektine qaratıǵan boladı.

Fotoportret janrı o'z gezeginde bir neshe kishi tu'rlerge bo'linedi.



Pragmentallıq portretler adamnıń yaki basqa janzatlardıń mu'shelerin bo'lek h'alda tu'sirilgen portretlerge aytamız.

Toparlıq portretler birneshe adamlardıń birlesken h'alda jaylasıp turg'an su'wreti byustlik, bellik, dizelik, boyg'a tu'sirilgen su'wretlerdi onda bul su'wret toparlıq fotoportret janrındag'ı do'retpeler qatarına kiredi.

«Erkin Qaraqalpaqstan» gazetasında bul janrdıń byustlik portret toparına tiyisli fotografiyalıq do'retpeler jiye berilip barıladı. Fotoportret janrınnıń byustlik tu'ri ko'binese intervyu, ocherk janrlarında tayarlang'an gazeta materiallarında berilip barıladı. Sonday-aq, qutılǵawlar, nikrolglar h'a'm yadnama usag'an materiallarda da beriliw u'rdiske aylang'an.

«Erkin Qaraqalpaqstan» gazetasın 2012-jıl № 8 (19158) sanında ta'jiriybeli ustaz Jaqsıq Murtazaev h'a'm Qaraqalpaqstan aymaqlıq elektr tarmaqlar ka'rxanasın janku'yer xızmetkerlerinen biri, miynet veteranar? Amangeldi Tawbaevlardın qaytıs bolıwına baylanıslı kewil aytıwǵa qosa marh'umlardıń byustlik partretleri berilgen.

Bul tiykarda berilgen fotosu'wretlerdi us? gazetanın №7 (19157), №3 (19153), №11 (19161) h'a'm №30 (19180) h'a'm tag'? baspada sanlarında da ushıratıwǵa boladı. Bul janrdag'? h'a'm kewil aytıwǵa tiykarlang'an fotosu'wretler Qaraqalpaqstandag'? ba'rshe baslımlarda baslıw? a'det tu'sine aylanǵan ko'riwimiz mu'mkin.

«Qaraqalpaqstan jaslar» gazetasın 2012-jıl yanvar h'a'm aprel aylar aralıǵındaǵı barlıq sanlar u'yrenip shıqanımızda foto portret, fotoxabar h'a'm fotoreportaj janrın ko'p berilgenin h'a'm us? janrlar menen sheklenip qalǵanlıǵın gu'was boldıq. Tek g'ana bul u'sh janr menen shekleniwshilik joqarıdag'? eki baslımda emes, ba'lki, barlıq baslımlarda ta'n bolǵan kemshilik bolıp esaplanadı. Bul o'z gezeginde Qaraqalpaqstan fotojurnalistikasın janrlar u'stinde islewi h'a'm fotojurnalistlerdin izleniwshilerinin sayılap atıǵanǵan derek beredi. Lekin, us? u'sh janrdın anıq h'a'm saparlı, ko'rkem bezewler menen berilip barıw? bul kemshiliktin ornın toltırıp kelmekte.

«Qaraqalpaqstan jaslar» gazetasın 2012-jıl 1-mart №9 (7662) sanında fotoportret janrın byustlik h'a'm bellilik toparına kiretug'ın bir neshe (2 dana byustlik, 2 dana bellik) fotosu'wretler berilgen. Bul gazeta tiykarǵan jaslar turmısın sa'wlelendiretug'ın birden-bir ja'miyetlik-siyasiy baslım bolǵanlıqtan, ondag'? fotografiyalıq do'retpelerdin tematikasında jaslar h'a'm olardıń turmısına bag'ıshlag'an. Us? sanda berilgen fotoportretlerde ja'miyetimizdin barlıq tarawlarında o'zinin talantı h'a'm izleniwshiligi menen ko'zge ko'rinip atıǵan jaslardın fotosu'wretleri ornın alǵan. Ma'selen, gazetada «Umid ushqınlar» rubrikası astında Beruniyli Liza Ta'jibaevanın sporta joqar?

jen'islerge erisip, qolg'a kiritken medallar? menen tu'sken qazdñ' bellilik portreti berilgen<sup>7</sup>.

«Qaraqalpaqstan jaslar?» gazetasññ' birinshi betinde «Zulfiyanñ' chempion qaz»<sup>8</sup> temasñda berilgen bellik protret jarñda «Zulfiya» ma'mleketlik sıylıqt? alıw baxtña miyassar bolg'an Zamira Alievanñ' sheksiz quwanışhqa bo'linip, ustaz? İnjayım Seytnazarovanñ' janñda turıp keleshekke u'lken isenim menen qarap, jigerlepip turg'an fotosu'wreti berilgen.

Fotosu'wretti kadrg'a alg'anda tan'lang'an obektin' tek g'ana sırtq? ko'rinishin g'ana sa'wlelendirip qoymastan, onñ' ishki du'nyasñhada dıqqat awdarıp, ekewinin' birgeliktegi u'ylesimin taba alg'anlıg'? jurnalisttin' sheberliginen derek beredi. Bunday sırtq? forma h'a'm ishki sezimleri u'ylesimin taba alıw on? fotoobektiv arqal? uslay biliw fotojurnalistten u'lken ta'jiriybeni, sheberlikti, waqıtt? h'a'm miynetti talap etedi. Sebebi, profissional fotojurnalist en' a'piway? detallarg'a shekem itibar beredi. Demek, fotoportret janrñda tu'sirilgen su'wretlerde de ma'ni h'a'm ko'rkemlilikin' bolıw? u'lken a'h'miyetke iye. Us? sıyaqlı respublikalıq baslımlarda ja'riyalanıp atıg'an fotografiyalıq do'retpelerdin' ko'pshiligi fotoportret janrña tiyisli bolıp qalmaqta.

Qaraqalpaqstan baspaso'zinde fotojurnalistikanñ' qoplegen janrlar? menen bir sapta turıp, gazeta baslımlarñda u'lken orñ tutatug'ñ janrlardñ' biri fotoxabar bolıp tabıladı.

«Fotoxabar h'a'zirgi zamannñ' jan'a faktler toplawda aldña maqset etip qoysa gazeta, jurnallar fotoxabarññ' ishinde us? ku'nnen a'h'miyetli ja'miyetlik siyasiy turmıs penen baylanıslı xabard? baspag'a tayarlawg'a talpñadı. Qanday da bir sotsiallıq a'h'miyetke iye, fakt bolıp waqtñda gazeta betlerinde tu'spese ol materiallardñ' ta'sirshen'ligi to'menleydi. Ku'ndelikli

---

<sup>7</sup> «Қарақалпақстан жаслары» газетасының 2012-жыл 1-март.

<sup>8</sup> «Қарақалпақстан жаслары» газетасы. 2012-жыл, 21-март.

baspasso'zde bul janr ja'miyetlik turm'st'ih' jaqs? h'a'm jaman ta'replerin sa'wlelendiriw ush'ih qollan'lad?.

Fotoxabar janr'ih o'z gezeginde u'sh tu'rge bo'lip u'yreniwimiz mu'mkin:

1. Tu'sinik berilmegen;
2. Tu'sinik berilgen.
3. Ken'eytilgen dep qarawg'a bolad?.

1. Baz'da gazeta betlerinde oq'wsh'lar q'sqa formada berilgen jan'al'qlar menen tan'sad?. Foto su'wrette ja'miyetlik a'h'miyetli fakt sa'wlelengen. Biraq foto xabarda berilgen su'wretlerge avtord'ih' pikiri bah'as?berilmeydi. Mine bul tu'sinik berilmegen foto xabarlarg'a jatad?.

2. Ku'ndelikli baspa so'zde m'handay foto xabarlard?ush'at'w'g'a bolad?. Bunda turm'st'ih' belgili bir fakti ayt'ip, on'ih' basqa faktor aras'hdag'? orn? bah'alanad?. Avtor o'z pikirini bildiredi. Bunday foto xabard? tu'sinik berilgen dep qa'rawg'a bolad?. Foto xabard'ih' son'g'?tu'ri ash'ip ko'rsetilgen foto xabar. Bunda biz jergilikli baspasso'zde sotsial'iq a'h'miyetke iye fakt detald? h'a'r treplemee su'wretlewge bolad?». <sup>9</sup>

Fotoxabar – sotsial'iq turm'st'ih' unaml? h'a'm unams'z ta'replerin tezlik penen sa'wlelendiriwshi janr bol'ip tab'lad?. <sup>10</sup> Fotoxabar janr? tiykar'han gazetalarda berilgen tekstke qos'msha mag'lawmat beriwshi h'a'mde mag'lawmatt'ih' ta'sirshen'lik s'pat'ih ku'sheyttiriwshi x'zmetin atqarad?. Fotoxabar janrlar'ih' en' tiykarg'?maqseti waq'ya bol'ip at'ig'an or'han on'ih' qay ta'rizde o'tkenin h'a'r ta'repleme jetkerip beriw bol'ip tab'lad?.

Qaraqalpaqstan baspasso'zinde J.Jaq'smuratov, Sh.Seypatdinov, E.Ermanov, S.Janiev, A'.Orazovlard'ih' fotoxabar janr'hdag'? materiallar'ih ko'plep ush'atam'z. M'sal? ush'ih, «Erkin Qaraqalpaqstan» gazetas'da 2011-j'yl 28-iyul sa'nesi №90 (19084) san'nda Sag'hd'iq Janievt'ih' tu'sirgen su'wreti fotoxabar janr'ha tiyisli. <sup>11</sup> Sebebi, bunda ush'as'w keshesinin' ko'rinishlerin an'iq

<sup>9</sup> Машарипова Т. Фотожурналистика жанрлары. – Нөкис: Қарақалпақстан. 2006.

<sup>10</sup> Сөзлик-Мағлыұматнама: Журналистика, Реклама, Паблик Рилейшнз: Тошкент-2003, 293-бет.

<sup>11</sup> «Еркин Қарақалпақстан» газетасы. 2011-жыл, 28-июль.

etip ko'rsetip berilgen. Fotosu'wret arqal? tekste berilgen mag'l?wmat bag'dar?n bilip al?w?m?z mu'mkin. Avtor fotosu'wretti qaptal ta'repten alg'an. Onda adamlarg'a tol? eki ta'repleme jol h'a'm j?ynal?s bol?p at?g'an protsess tu'sirilgen.

«Qaraqalpaqstan jaslar?» gazetas?nda Sh.Sipatdinovtin' Ja'ne bir fotoxabar janr?na tiyisli material? jariyalarg'an.<sup>12</sup> Fotosu'wrette keshedegi bayram kontsertinen ko'rinisi tu'sirgen. Su'wret bayram kontsertinin' bol?p at?g'an jerinen xabar berip tur. Su'wretke og'ada jaqs? tu'sirgen. A'l'bette, gazetada h'a'r bir su'wret h'a'r q?yl?waq?yan?sa'wlelendirip beriwi tiyis.

«Erkin Qaraqalpaqstan» gazetas?n?n' birinshi betinde «Xal?qlar dosl?g'?n bekkemlew jol?nda»<sup>13</sup> degen temada 2012-j?l yanvar ay?nda O'zbekstan Respublikas? ma'deniy oray?n?n' du'zilgenligine 20-j?l tol?w? mu'na'sibeti menen o'tip at?g'an a'meliy seminardan fotosu'wretli ko'rinisler berilgen. Fotosu'wrette Ukraina milliy oray?n?n' x?zmetkerleri h'a'm olard?n' qol o'nerlerin sa'wlelendiriwge itibar qarat?lg'an.

Ja'nede gazetas?n?n' us?betinde «Siyasiy partiyalar turm?sh?n» rubrikas? ast?nda «Erkin Qaraqalpaqstan» gazetas?n?n' fotoxabarsh?s? J.Jaqs?muratovt?n' O'zXDPn?n' jas isbilermenlerdi qollap-quwatlawg'a (bag'?shlang'anl?g'??) bag'?shlan?p o'tkerilgen foruminan tu'sirgen fotoxabar? or?n alg'an. Su'wret o'zinin' ta'biyiyli?i h'a'm temag'a sayl?g'?menen ajral?p turad?. Fotosu'wrettin' ta'biyiyli?i h'a'm qunl?l?g'? forumn?n' mazmun?n h'a'm a'h'miyettin ash?p bere alg'anl?g'?menen belgilenedi.

Qaraqalpaqstan baspaso'zinde baz? bir kemshiliklerge iye bolg'an fotoxabar janr?ndag'? fotosu'wretler ush?tasad?. A'sirese, jas yamasa ta'jriybege iye bolmag'an fotoxabarsh?lard?n' miynetlerinde qamt?w mu'yeshin natuwr? tan'law, jaqt?l?q ko'rinisinen keri paydalan?w, ta'biylik h'a'm janl?l?qt? taba almaw, insan obraz?n jarata almasl?q usag'an bir qatar kemshilikler h'a'm

<sup>12</sup> «Қарақалпақстан жаслары» газетасы, 2011-жыл, 23-январь.

<sup>13</sup> «Erkin Qaraqalpaqstan» газетасы. 2012-жыл, 19-январь.

jetispewshilikler ushñasad?. Ma'selen, «Qaraqalpaqstan jaslar?» gazetasında «Jaslard? insaniylıq pazıyletlerge ta'rbiyalaw jolında»<sup>14</sup> degen ma'selege tiykarlanıp Kolledjde o'tkerilgen ashıq sabaqtan ko'rini berilgen. G.U'bbiev ta'repinen tu'sirilgen bul fotosu'wrette obekt sıpataında ashıq sabaqta qatnasqan to'rt oqıwshıñ otırǵan h'alındag'?ko'rinisi sa'wlelengen.

Avtor fotosu'wretke tu'siriw mu'yeshin natuwr?tan'lag'an. Sebebi, onda temanñ mazmunñ ashıp bergendey detallar, h'a'reketler h'a'm basqa da h'alattñ joqlıǵ'? fotosu'wrettin' sıpatañ tu'siredi. Fotoxabarsh? waqıyalıqqa do'retiwshi na'zeri menen qarap, ashıq sabaqtñ o'tiw protsessin eki ta'repleme birlestirip, ta'biyiy ortalıqt? payda etip su'wretke alg'anında ba'lkim, fotoxabar janrññ joqar?na'tiyjesine erisiwi mu'mkin edi.

«Qaraqalpaqstan jaslar?» gazetasıñ us? sanındag'? u'shinshi betinde de fotoxabar janr? menen birgelikte material berilgen. «Jas o'spirimler arasında na'shebentlik h'a'm giyabentliktin' tarqalwññ aldñ alw» dep atalg'an materialda No'kis yuridikalıq kolledjinde o'tkerilgen kesheler h'aqqında so'z etilip, ol fotosu'wretler arqal? baytılǵ'an. Degen menen, fotosu'wret fotojurnalistika taraw? qa'nigesi ta'repinen alñbag'an. Bun? biz obektivtin' natuwr? mu'yeshiti tan'lag'anında bilip alwñmız mu'mkin. Sebebi, obektivti tuwrılaw shıǵıw?fotojurnalistikada en' elementar ma'selelerden sanalad?

Fotoxabar janrında alñǵ'an su'wretler birinshi na'wbette tekste berilgen xabardñ mazmunñ ashıp berip, janlı ko'rinisler arqal? materialdñ ta'sirshen'lik qa'siyetin ku'sheytiwi lazım. Bolmasa gazetada berilgen tekstli materialdñ tartıml?bolwña keri ta'si etedi.

Qaraqalpaqstan baspaso'zinde u'zliksiz berilip kiyatılǵ'an fotojurnalistikanñ en' jetekshi janrlarñan biri fotoreportaj janr?bolıp tabılad?

«Fotoreportaj tuwral? o'tken a'sirdin' 20-30-jıllarında ku'ndelikli baspaso'zde pikirler berip barad?. Janrdñ maqseti – bizdi qorshag'an waqıyalard? su'wretlew. En' baslı ma'sele, ja'miyetlik turmıstag'? waqıyan?

---

<sup>14</sup> «Қарақалпақстан жаслары» газетасы. 2012-жыл, 1-март.

anǵlaw, ayǵıw h'a'm on? ko'rgizbeli etip oqıwshıǵ'a jetkeriw bolıp esaplanadı?»<sup>15</sup>

Bul janrdıń en' tiykargı? o'zine ta'n elementi waqıyan? bolıp atıǵ'an orǵnan tuwrıdan-tuwr? sa'wleleniwi bolıp esaplanadı. Fotoreportaj – frantsuzsha so'z bolıp, bizin'she ma'nisi «ma'limlew» bolıp tabıladı.<sup>16</sup>

Fotoxabar h'a'm fotoreportaj janrlar? bir-birine uqsas, olardıń en' tiykargı? maqseti waqıya bolıp atıǵ'an orǵnan tuwrıdan-tuwr? foto xabard? tu'sinip, jetkerip beriw. Foto reportaj foto xabardan bir neshe elementleri menen ajralıp turadı. Fotoxabarda waqıyalıqtıń ma'lim bir epizodı ashıp beriwshi mag'lıwmat berilse, fotoreportajda waqıyalıq ko'rinishleri h'a'r ta'repleme, bir neshe faktlerdi qamtıǵ'an h'alda tuwrıdan-tuwr? h'a'm janlı? sa'wlelenedi. Fotoreportaj janrıńdagı? su'wretlerden tek g'ana waqıyan? bayanlawǵ'a xızmet etip qoymastan, bu'gingi ku'nnin' en' a'h'miyetke iye mashqala h'a'm ma'selelerin sheshiwde o'zinin' a'meliy ko'rinishin tappaqta.

«Erkin Qaraqalpaqstan» gazetasıńıń 2012-jıl 10-mart №30 (19180) sanıńıń berinshi betinde «O'zgeshe bayram boldı» temasında 8-mart – Xalıq aralıq h'ayal-qızlar bayramı mu'na'sibeti menen Paytaxtımızdagı? «Ka'rwana saray» restoranında o'tkerilgen bayram saltanatınan A.Qannazarovtıń tuwrıdan-tuwr? tu'sirgen fotoreportajı berilgen. Bunda fotosu'wret penen tekst bir-birin tolıqtırdı h'a'm gazetag'a a'jayıp sa'n bag'ıshlap tur. Bayram tekstsiz tek g'ana fotosu'wret penen berilgeninde de ne mu'na'sibet penen o'tkerilip atı, og'an kimler qatnastı h'a'm bayram qanday ruwxta o'tkerildi degen sorawlarg'a tolıq juwap bere alatug'ınday etip anıq, sıpatlı?tu'sirilgen.

Qaraqalpaqstan baspa so'zinde «su'wretli reportaj» degen ko'rsetpe menen beriletug'ıń ayǵıń materiallarda reportaj teksti ju'da' jaqsı bnrilgeni menen fotosu'wretlerdin' sıpatı maqsetke muwapıq bolmag'an h'alatlarda ushırasadı.

<sup>15</sup> Машарипова Т. Фотожурналистика жанрлары. – Нөкис. Қарақалпақстан. 2006.

<sup>16</sup> Фото журналистика: тарийхы ҳәм теориясы. Қ.Қалекеев (лекция текстлери)

Ma'selen, «Erkin Qaraqalpaqstan» gazetasında A'.Orazovtın «Talapqa say alıp barılmaqta»<sup>17</sup> degen atamada jariyalang'an Taxtakopir rayonı MTR aksionerlik-jamiiyatın jumıs protsessinen túsirilgen suwretli reportaj berilgen. Suwrette qah'armannın jumısına, ka'sibine bolg'an qılas' h'a'm meh'ri o'z sa'wleleniwın taba almag'an s'yaqlı. Suwrette qanday da bir ta'biyilik jetispeydi.

Fotoreportaj janrı tarmaq gazetalarında da jiye qollanılاد. Ma'selen, «Tınshılıq saqshısı» gazetasında O'.Ermanovtın fotoreportajı berilgen. Bul suwrette balalar baqshası arasında «Ruwxıy jetik perzentlerimiz benen du'nyan tan' qaldıramız»<sup>18</sup> atlı ko'rik tan'law o'tkeriliw protsesleri orın iyelegen. O'.Ermanov ko'rik tan'law qatnasıwshılardı ruwxıy ko'terin'kiligin eki kadr arqalı tolıq sa'wlelendirip bere alg'an. Birinshi kadrda qızlarımız ayaq-oyın túsip atıg'anlar, al ekinshi kadrda balalarımız bayraqtı joqar'ba'lent ko'terip turg'anıg'su'wretke alıng'an.

«Qaraqalpaqstan jasları» gazetasında o'zinin' a'jayıp fotoreportajlar menen ko'pshilikke tanıs O'zbekstan h'a'm Qaraqalpaqstan jurnalistleri awqamının ag'zası, belgili fotojurnalist Shu'kirbay Sipatdinov bolıp tabılاد. Ol ta'repinen túsirilgen fotoreportajlar o'zinin' original do'retpe ekenligi menen ajralıp turadı.

Sebebi, Shu'kirbay Sipatdinov o'zinin' maqalaları menen jamiiyatımızdın turmısına, onın mashqalaları sonın menen birge go'zzal diyarımızdın h'a'r bir ko'rinishin fotosu'wretlerde ko'rkem sa'wlelendire alatug'ın jurnalistlerimizden biri desek qa'telespeymiz. Onın fotoreportajlarında h'a'reket etip atıg'an oyınshılardı h'a'r bir h'a'reketi, h'a'r bir elementlerine shekem anıq h'a'm sapalı alınlag'ın gazeta materialları mısalanda ko'riwimiz mu'mkin. Al'bette, fotoreportajda h'a'reketin anıq h'a'm tınshılıg'ın ta'miyinlewde fotojurnalistten u'lken sheberlikti talap etedi.

<sup>17</sup> «Erkin Қарақалпақстан» газетасы. 2012-жыл, 10-март.

<sup>18</sup> «Тынышлық сақшысы» газетасы. 2011-жыл, 12-август.

«Qaraqalpaqstan jasları» gazetasında 28-mart 2012-jıl №14 (7667) sanında «Xalqımızğa mol nesiybe alıp kel, Nawrız»<sup>19</sup> dep atalg'an temada berilgen a'jayıp su'wretler toplamı berilgen. Su'wrette Nawrız bayramında a'lemge h'a'm xalıqtın ruwxıy du'nyasında qay da'rejede go'zzallıq h'a'm ko'terin'kilik bag'ışlag'anın tolıq sa'wlelendirip bere alg'an.

«Erkin Qaraqalpaqstan» gazetasında fotoreportaj janrında tiyisli «Taqıyatas keleshekke nıq qa'dem»<sup>20</sup> dep atalg'an material berilgen. Bul fotoreportajda to'rt fotosu'wret berilgen bolıp, olarda xalıq salamatlıq jolında xızmet ko'rsetiwge say turg'an sanatoriyanın ko'rinishi, sol jerde adamlardıń dem alıp atırǵanlıǵı oz ko'rinishin tapqan. Bul su'wretti h'a'r ta'repleme jaqsı tu'sire alg'an. İmarat sırtında, ishinde h'a'm dala ko'rinishlerin de tolıq qamtıy alg'an.

«Erkin Qaraqalpaqstan» gazetasında usı sanında «Umtımas ushıasaw» atlı materialǵa qosımsha Sag'ındıq Janiev ta'repinen tu'sirilgen fotoreportaj berilgen. Su'wrette ushıasaw ko'rinishi sheberlik penen berilgen. Jurnalist bolıp atırǵan jerden tuwrıdan-tuwrı ko'rinish alıp bere alg'an.

Solay etip, Qaraqalpaqstan baspasozinde fotojurnalistikanın fotoportret, fotoxabar h'a'm fotoreportaj janrlarına ja'miyetlik-siyasiy waqıyalardı, qubılıslardı jarıqıwda o'zine ta'n qa'siyetke iye ekenligin ko'riwimiz mu'mkin.

Baspasoz materialların analizley otırıp fotoxabar janrıdagı bazı bir sıpatsız fotosu'wretlerdin de jariyalang'anlıǵın aytıwımız mu'mkin. Bul tiptegi su'wretler tiykarınan jas h'a'm ta'jiriyesiz, qa'nige bolmag'an avtorlardın do'retpelerinde ushıasadı.

Qaraqalpaqstan baspasozinde sa'wlelengen enı sıpatlı fotoportret, fotoxabar h'a'm fotoreportaj janrların ta'jiriyebeı fotoustalar J.Jaqısmuratov, S.Sıypatdinov, E.Ermanov h'a'm S.Ja'nievlerdin do'retiwshiliginde ko'remiz.

<sup>19</sup> «Қарақалпақстан жаслары» газетасы. 2012-жыл, 28-март

<sup>20</sup> «Erkin Qaraqalpaqstan» газетасы. 2011-жыл, 28-июль.

Endi Qaraqalpaqstan baspasozinde jariyalang'an fotoreportaj janrına mäsallär boyınsha xronikalıq mag'lıwmat beremiz.

1. 2009-jıl 21-fevral №8 (553) «Ustaz jolı» gazetasında bul sanında 2-betinde reportaj tiykarınan kolledj turmısınan alg'an bolıp su'wretshi waqıya bolıp atıg'an waqıtta tuwrıdan-tuwrı su'wretke alg'an, birinshi su'wrette birinshi balanın qolı ayag'ında u'stinde turıp, keyingileri tuwrı otırıp, al ekinshi su'wrette su'wretke tu'sip atıg'an bala menen qız tuwrıdan-tuwrı qarap qalg'an.

2. Fotoreportaj 2009-jıl 21-fevral «Ustaz jolı» gazetasında 8-bette. Bul su'wret tuwrı h'a'm anı faktke itibar bergen h'alda tuwrıdan-tuwrı insanlar islep atıg'an is-h'a'reketlerine tiykarlanıp su'wretke a'jayıp alıng'an.

3. Fotoreportaj. 2010-jıl 23-dekabr «Erkin Qaraqalpaqstan» gazetasında bul sanında 1-betinde su'wret jaylastırılǵ'an. Bunda anı h'a'm tuwrı etip tu'sirilgen, su'wret tuwrıdan-tuwrı a'jayıp tu'rde su'wretke alıng'an.

3. Fotoreportaj janrı. 2010-jıl 16-sentyabrde «Jetkinshek» gazetasında 2-betinde mektep oqıwshılar turmısınan bu'gingi XXI a'sirde texnikalar a'siri dep nawqıran jaslarımızdı elede jetik h'a'r ta'repleme yag'ın sport penen de shug'ıllanatug'ın etip shıǵarıp ushın oqıwshılar arasında bolıp atıg'an waqıtında su'wretke tu'sirilgen. Su'wret kemshiliklersiz tu'sirilgen.

4. Fotoreportaj janrı. 2009-jıl 10-oktyabrde «Ustaz jolı» gazetasında 6-betinde ma'jilis bolıp atıg'an jerde tuwrıdan-tuwrı su'wretke alıng'an. Birinshisinde shepke, on'g'a qarap qalg'an, keyingisinde de sonday tipte su'wretke alıng'an.

5. Fotoreportaj janrı. 2008-jıl 22-avgustta «G'a'rezsizlik h'a'm nızam» gazetasında su'wret waqıya bolıp atıg'an jerde su'wretke tu'sirilgen bolıp, onda h'esh qanday kemshiliklersiz fotogrof ta'repinen h'a'r ta'repleme itibarg'a alınıp tu'sirilgen.

## 2.2. Baspaso'zde fotomantaj h'a'm fotoay'plaw janrlar'ni x'zmeti

Fotomantaj h'a'm fotoay'plaw janrlar? Qaraqalpaqstan baspaso'zinde kem berilip bar'la'w'na qaramastan u'lken a'h'miyetke iye.

Fotomantaj – eki yamasa annanda ko'p bolg'an fotosuwretlerdin' bir kadrg'a qayta qurast'la'w' yamasa fotojurnalist fantaziyas? menen birneshe suwretlerdi biriktiriw na'tiyjesinde jan'asha ko'rinistegi fotosu'wretti payda etiw bol'p tab'lad?. Fotomantaj janr? o'z gezeginde bir neshe tu'rlerge bo'linedi. Olar to'mendegishe:

1. Waq'yal?
2. Ekstererli
3. Yumor h'a'm satiral?
4. Kommertsial'q

Endi fotomantaj janr'ni tu'rlerine q'jqasha ta'riyp berip o'temiz:

1. Waq'yal? fotomantajlar ja'miyetlik a'h'miyetke iye bolg'an waq'yalard? bir kadr arqal? ko'rsetip, gazetan' kishkene orn'nda h'a'r ta'repleme sa'wlelendirip beriwge x'zmet etedi. Ma'selen, «T'ni'shl'q saqsh's» gazetas'ni' 2011-j' 27-oktyabr san'nda Aw' xojal'g'? h'a'm ximiya sanaat? boy'nsa bir qansha fotosu'wretlerdi birlestirip waq'ya rawaj'ni ko'rsetiwge h'a'reket etilgen. Bul fotosu'wretti biz janr ko'z-qaras'nan fotomontaj janr'ni' waq'yal? tu'rine kirgiziwimiz mu'mkin.

2. Ekstererli fotomantajlarda ma'lim bir qalan'ni' en' sul'w imaratlar?, olard'ni' arxitektural'q dizayni bir kadrg'a birlestirilgen bolad?. Ondag'? maqset bir kadr arqal? ma'lim bir qalan'ni', on'ni' imaratlar'ni' go'zzall'g'ni' h'a'r ta'repleme qarat'lad?. Ma'selen, «T'ni'shl'q saqsh's» gazetas'ni' 2011-j' 30-noyabr san'nda imaratlard'ni' ko'rinisleri berip, fotoshok pragrammas'nda qayta islenip mantaj q'la'ng'an. Onda bir neshe imrat obektler bir kadrda qamt'p ko'rsetilgen. Ja'nede «T'ni'shl'q saqsh's» gazetas'ni' 2011-j' 30-noyabr san'nda imaratt'ni' ko'rinisin artq? ta'repine ma'mleket bayrag'? menen mantaj

islenip bergen. Bul fotosu'wrettide fotomontaj janr'ın ekstererli fotomontaj tu'rine kirgiziwimiz mu'mkin.

3. Yumor h'a'm satiral? fotomontajlar tiykar'ın eki yamasa onnanda ko'p bolg'an fotosu'wretlerdi qurastırw arqal? obektti ku'лки, mısqıl h'a'm s'ıng'a al'wg'a qaratıl'g'an bolad?. Ma'selen, «Qaraqalpaq a'debiyat?» gazetas'ın 2011-jıl? may-iyun ay'ında № 5-6 (06) san'ında shıqqan fotomontaj yumorlıq xarakterde berilgen. Bun? fotojurnalist o'z fantaziyas? menen qızıl? etip sa'wlelendirgen.

4. Kommertsial?q xarakterdegi fotomontajlarg'a h'a'r q'yl? bag'dardag'? dag'azalar, reklamalıq materiallar, miratnamalar h'a'm tag'? basqalar kiredi. Fotomontajd'ın bul tu'rine «Erkin Qaraqalpaqstan», «Vesti Karakalpakstana», «Qaraqalpaqstan jaslar?», «Ustaz jol?», «T'ınshıl?q saqshıs?», «Jipek jol?» usag'an basqada gazetalar m'sal'ında ko'rsetiwimiz mu'mkin.

Qullas?, «bir neshe fragmenttin' beriwine ja'ne kadrda sa'wlelendiriwine fotomontaj deymiz. Fotomontaj u'nemlew esab'ında eki jaq'ın su'wrettin' biriktiriliwinen kelip shıqqan. Fotosu'wretti biriktiriw usıl? pu'tinlikti du'ziw ush'ın baspaso'zde ken' paydalanad?. Fotomontaj arqal? fotojurnalist su'wrettin' bir momentlik waqt? h'a'm ken'isligi sheklengennen son' og'an o'z o'zgertiwlerin kirgize alad?. Fotomontajda oq'wshılarg'a ta'sir etetug'ın ken' potentsial bolad?. Fotomontaj janr'ın birinshi bolıp ashqanlar rus foto jurnalistleri A.Radshenko, İ.Klusiya, S.Senikin, E.Lisiskiler edi.

Fotomontajda publitsistikalıq waz'ypalard? or'ınlaw menen janr s'pat'ında oq'wshılard? o'zine tartad?. Sonlıqtan bul janr fotojurnalistten teren' oyshıl'ıqt?, fantaziyan? talap etedi. Fotopublitsist q'yal'ındag'? obrazd? sa'wlelendiriw ush'ın kerek emes kadrlard? alıp taslayd?»,<sup>21</sup> h'a'mde kerekli kadrlard? qosad?

Bu'gingi ku'nge kelip fotojurnalistikan'ın texnikalıq rawajlan'w? fotomontaj janr'ın s'patl? h'a'm operativ islew imkaniyat berdi. Fotografiyan'ın

---

<sup>21</sup> Машарипова Т. Фотожурналистика жанрлары. – Нөкіс. Қарақалпақстан. 2006.

ximiyalıq da'wirinde fotomantaj janrında material tayarlaw bir qansha qıyın h'a'm quramalı protsess edi. Bul da'wirde eki yamasa onnanda ko'p bolg'an fotoplyonkanı fotouvlitchitel arqalı fotoqag'azda birlestirip, son' ximiyalıq elementler menen islew beriletug'ın edi. Bul bolsa bir qansha waqıt h'a'm miynetti talap etedi.

Sanlı fotografiya bul protsesslerdi bir qansha da'rejede jen'illestirdi. Sanlı fotografiyada fotomantaj janrı fotoshok programmasında ja'rdeminde a'melge asıladı. Fotoshok programmasında arqalı tan'lag'an bir neshe kadrlardı qa'legenshe biriktiriw, kesip alıp taslaw, fragmentlerdin' orınların alması, h'a'r qıylı feguralardı payda etiw, fonlardı o'zgartiriw, boyaw beriw usag'an bir qansha protsesslerdi operativ ta'rizde orınlaw mu'mkin.

Biraq fotoshok programmasında islew texnikasın jetik biliw talap etiledi. Fotoxabarshı fotomantaj do'retiwinde fotoshok programmasında texnikasın jetik men'geriw jeterli emes, al'bette. Onda do'retiwshilik, fantiziyalıq, logikalıq oylaw qa'biletide joqarı bolıwı lazım.

Qaraqalpaqstan baspası'zinde siyrek ushırasatug'ın, ja'miyet rawajlanıwında ju'da' a'h'miyetli bolg'an janrlardıń biri fotoayǵılaw bolıp tabıladı. Fotoayǵılaw janrlarındaǵı fotosuwretlerdin' tiykarg'ı qa'siyeti qandayda bir obektin' jaramsız h'alatın suwretlewden ibarat.

Bul h'aqqında T.Masharipova, «Foto ayǵılaw – qanday da kemshilikti, jetispewshilikti ko'rsetpe qural sıpatında ko'rsetetug'ın fotosu'wret. Bul da satiralıq xarakterde bolıp, onıń o'zgesheligi – h'u'jjetliginde. Foto ayǵılawda sırtqı siyasiy h'a'm ishki temalarda ushırasıwı mu'mkin»<sup>22</sup>-dep ayrıqsha atap ko'rsetedi. Haqqıqattanda fotoayǵılawdın' tiykarg'ı o'zine ta'n qa'siyetlerinen biri onıń xu'jjetliliginde ko'rinedi.

Endi Qaraqalpaqstan baspası'zinde ja'riyalang'an fotoayǵılawlardan mısallar keltirip o'temiz.

---

<sup>22</sup> Машаипова Т. Фотожурналистика жанрлары.— Нөкис. Қарақалпақстан. 2006.

1. «Tihshlq saqsh3» gazetas3n3n' 2011-j3l' 8-dekabr san3nda «Rolide itibarl3q za'ru'r» temas3nda fotoay3plaw janr3 berilgen. Bunda avtobaza h'aqq3nda so'z etip, fotoay3plawda avtomashinalard3 itibars3zlaq penen basqar3w na'tiyjesinde ju'zege kelgen kemshilikler h'a'm ta'rtipsizlikler o'z ko'rinishin tapqan.

2. «Qoraqalpog'iston tongi» gazetas3n3n' 2012-j3l' 16-fevral san3nda «3qtiyotsizlik oqibatlari» maqalas3menen birge fotoay3plaw janr3 ja'riyalang'an. «3qtiyotsizlik oqibatlari» maqalas3nda ja'miyetimizde ju'z berip at3rg'an kemshilikler, o'rt qa'wipsizligine biyparwal3q penen qaraw a'qibetleri h'aqq3nda so'z etiledi. Fotosu'wtertte bolsa, gaz h'a'm basqa da kaiunall3q x3zmetlerden natuwr3 paydalan3w, biypa'rwal3q a'q3betinde u'ylerdin' jan3p, ku'lge aylan3p qalg'3hl3qlar3sa'wlelengen.

3. «Qoraqalpog'iston tongi» gazetas3n3n' 2011-j3l' 9-fevral san3nda «Yurdov» maqalas3 berilgen. Maqalada ja'miyette ush3rasatug'3n na'shebentlik aq3betinen qurban bol3p at3rg'an jaslar h'aqq3nda ayt3lad3. Bul maqalag'a qos3msha q3l3p fotoay3plaw janr3 berilgen. Su'wrette na'shebenlik jol3na kirip qalg'an jaslard3n' ash3harl3h'alat3sa'wlelengen.

4. «Qoraqalpog'iston tongi» gazetas3n3n' 2011-j3l' 22-dekabr san3nda «Surat va siyrat» atamas3nda foto ay3plaw janr3 berilgen bol3p, onda h'a'zirgi zaman jas q3zlar3n3n' kiyiniw ma'deniyat3s3ng'a al3ng'an.

5. «Ustaz jol3» gazetas3n3n' 2012-j3l' 9-fevral san3nda «Ta'rbiyadag'3bes qa'te» atamas3ndag'3 maqalas3nda h'a'zirgi balalard3n' ta'rbiyas3 h'aqq3nda fotoay3plaw janr3 berilgen. Su'wretin' basl3 maqseti bala ta'rbiyas3na itibarl3 bol3w za'ru'r ekenligine qarat3lg'an.

6. «G'a'rezsizlik h'a'm n3zam» gazetas3n3n' 2012-j3l' 10-fevral san3nda «Og'ufurushtlar» atamas3nda maqala ja'riyalang'an h'a'm og'an qos3msha na'shebentlik illetin s3ng'a al3wsh3fotoay3plaw janr3ndag'3fotosu'wret berilgen.

7. «G'a'rezsizlik h'a'm n3zam» 2012-j3l' 31-yanvar san3nda berilgen «Jalg'ann3n' jol3 q3sqa» atamas3ndag'3 maqalada foto ay3plaw janr3na ta'n

bolg'an fotosu'wret berilgen. Onda h'a'zirgi turm'shm'zda ju'z berip at'g'an kemshilikler o'z ko'rinishin tapqan.

Solay etip, Qaraqalpaqstan baspaso'zinde jariyalang'an fotoay'plawlar ja'miyetimizde ju'z berip at'g'an ay't'm kemshiliklerdi sa'wlelendiriwde o'zine ta'n o'zgesheligi menen ajral'p turad'.

Ul'wma aytqanda, fotomantaj h'a'm fotoay'plaw janrlar' ja'miyetimizdin' h'a'r tu'rli waq'yal'qlar'n o'zine ta'n belgileri arqal' ash'p beriwshi fotojurnalistika janrlar'nan biri esaplanad'. Bul janrlar Qaraqalpaqstan baspaso'zinde siyrek ush'as'w'na qaramastan gazetalar'm'zd'n' betlerinde qunl' ko'rinishleri menen auditoriyan'n' itibar'n o'zine tart'p kelmekte. Son'n' menen birge, fotomantaj h'a'm fotoay'plaw janrlar' insan sanas'n'n' logikal'q jaqtan rawajlan'w'nda, kemshiliklerdi dur's saplast'w'da ta'rbiyal'q a'h'miyeti ku'shli.

### **2.3. Gazeta baslamlarında ja'riyalang'an fotopeyzaj, fotoetyud, fotoocherk h'a'm fotonatyumort janrlarının o'zgeshelikleri**

Qaraqalpaqstan baspaso'zinde ja'riyalanıp kiyatıg'an fotopeyzaj, fotoetyud, fotoocherk h'a'm fotonatyumort janrlar? o'zinin' atqaratug'ın xızmeti, ideyas? h'a'm ko'rinisti sa'wlelendiriw formas? menen bir-birinen ajratıp turadı. Bul janrlardıń ayatımlarının bir-birne jaqınlıq ta'repleri bolg'an? menen o'zine ta'n belgileri arqalı o'zinshenlikke iye boladı.

Ma'selen, fotopeyzaj, fotoetyud h'a'm fotonatyumort janrlarının ba'rsheside ta'biyat ko'rinisi, jemisi yamasa onın bir bo'legi tiykarg'? ko'rinisti iyeleydi. Biraq bul janrlardıń h'a'r birinde h'a'r qıyl? h'alatta sa'wlelenedi. Bul janrlar? bir-birinen ajratıp turıwsh? belgiler h'a'm elementlerde us? jerde ko'rinedi. Fotopeyzajda ta'biyat ko'rinisi tolıq h'alatta, ken'irek beriledi. Onda ta'biyattın go'zzallıg'ın su'wretlew birinshi plang'a shıg'arıladı. Fotoetyutta bolsa, ta'biyat ko'rinisi – insan h'a'm ta'biyat ortasında? jaqınlıqtı, jıl mu'na'sebetti ko'rsetip beriwge xızmet etedi. Al, fotonatyumort janrında bolsa, ta'biyat yag'nı onın bir bo'legi (alma, ju'zim, anar, limon h'a'm tag'? basqalar) orın aladı.

Sonlıqtan da, T.Mashiripova o'zinin' kitabında «A'debiyattag'? sıyaqlı jurnalistikada da ta'biyat ko'rinislerinin' sa'wleleniwi ta'biyiy»<sup>23</sup>-dep ko'rsetedi. Biraq fotojurnalistikada ta'biyat ko'rinisleri h'a'r bir janrda h'a'r qıyl? maqsette h'a'm formada sa'wlelenedi.

Fotopeyzaj – frantsuzsha so'z bolıp, bizin'she «ko'rinis» degen ma'nini bildiredi. Bul janrda tiykarınan ta'biyat, qala, awıl ko'rinislerinin' go'zzallıg'ın sa'wlelendiredi. Ma'selen, «Erkin Qaraqalpaqstan» gazetasının 2012-jılı 4-fevral sanında «Ko'klem tu'slerine enbekte qıstın» atamasında fotopeyzaj janr? berilgen. Su'wrette ta'biyat sulıwıg'ın tereklerdin', gu'llerdin' na'zik japraqlar?, h'a'r qıyl? ren'leri arqalı ashıp bere alg'an. «Jetkinshek» gazetasının 2011-jılı 3-

<sup>23</sup> Машашипова Т. Фотожурналистика жанрлары.– Нөкис. Қарақалпақстан. 2006.

fevral sanʻidagʻ? fotopeyzajda bolsa, «Muqaddes Elena» atawʻnʻnʻ sulʻw taʻbiyat? oʻzi koʻrinishin tapqan. Bul ataw duʻnyadagʻ? enʻ shʻtayl? hʻaʻm enʻ uʻlken atawlar qatarʻnda turadʻ?

Qaraqalpaqstan baspasoʻzininʻ tarmaq hʻaʻm rayonlʻq basʻnʻmlarda da jiye koʻriwimiz muʻmkin. Maʻselen, «Qaraqalpaq aʻdebiyatʻ» gazetasʻnʻnʻ 2011-jʻl №8-9-sanʻida fotopeyzaj janrʻnda tuʻsirilgen aʻjayʻp suʻwret berilgen. Bul suʻwret ekstrer janrʻna da jaqʻn, lekin imarat aldʻndagʻ? guʻller, terekler tolʻq hʻaʻm anʻq alʻhgʻanlʻgʻ?, onʻnʻ fotopeyzaj janrʻna taʻn elementler ekenliginen derek beredi.

Kegeyli rayonʻnʻnʻ «Kegeyli turmʻsʻ» gazetasʻnʻnʻ 2010-jʻl? 29-noyabr №21-22 sanʻida foto peyzaj janrʻnda alʻhgʻan suʻwret berilgen.

Solay etip, Qaraqalpaqstan baspasoʻzinde jaʻriyalanʻp atʻrgʻan fotopeyzaj janrʻndagʻ? suʻwretler oʻzininʻ sulʻwlʻgʻ? hʻaʻm naʻzikligi menen auditoriyagʻa ilhʻam bagʻʻshlaydʻ?

Fotoetyud janrʻ elementleri peyzaj janrʻna jaqʻn turadʻ? Fotoetyud koʻbine taʻbiyat hʻaʻm insan qatnasʻqlarʻn obrazlʻq qʻyal arqalʻberip, sezimlerdi oʻz ishine aladʻ? Fotoetyud waqʻyalʻqtʻ fakti emes, al ulʻwmalʻq obrazlar arqalʻ saʻwlelendiredi. «Fotoetyud - koʻrkem oʻner tarawʻna kiriwshi doʻretpe bolʻp, oʻzinde daʻslepki sezimlerdi qamtʻp, qanday da bir qubʻlʻs hʻaqqʻndagʻ? kompozitsiyalʻq doʻretpe. Ol ideyasʻna iye tolʻq tamamlangʻan shʻgʻarma. Taʻbiyat hʻaʻm insan qatnasʻqlarʻn obrazlʻlʻq qʻyal arqalʻberip, sezimlerdi oʻz ishine aladʻ? Emotsionallʻq taʻsirshenʻligi boyʻnsha peyzajgʻa juʻdaʻ jaqʻn turadʻ?»<sup>24</sup>

Endi Qaraqalpaqstan baspasoʻzinde jaʻriyalangʻan fotoetyud janrʻndagʻ? materiallardan ayʻram mʻsallardʻkeltirip oʻtemiz.

1. «Qaraqalpaqstan jaslarʻ» gazetasʻnʻnʻ 2011-jʻl? 24-mart sanʻida «Janʻa arzu niyetler menen» atamasʻndagʻ? maqalagʻa qosʻmsha fotoetyud janrʻ

---

<sup>24</sup> Сонда

berilgen. Onda ta'biyat qushag'ında ot'rg'an q'zd'h' ko'rinisi a'ja'y'p ta'rizde sa'wlelengen.

2. «Qoraqalpog'iston tongi» gazetas'h'h' 2011-j'ı? 22-sentyabr ku'ngi san'ında fotoetyud janr' berilgen. Onda insan menen ta'biyat baylan'ıslar' milliy bayl'g'ı'm'z bolg'an appaq paxtan' qushag'ına tolt'ı'p ku'le sh'ıray birip turg'an q'zd'h' sezimleri arqal' berilgen.

3. «Erkin Qaraqalpaqstan» gazetas'h'h' 2011-j'ı? 29-dekabr ku'ngi san'ında fotoetyud janr' berilgen. Onda ta'biyat qoyn'ında turg'an kishkene balan'h' su'wreti sul'w etip berilgen.

4. «Vesti Karakalpakstana» gazetas'h'h' 2012-j'ı? 18-fevral ku'ngi san'ında ta'biyat qushag'ında gu'l uslag'an fermer ko'rinisi fotoetyud janr' arqal' a'jay'p ta'rizde berilgen.

Fotoocherk janr' bu'gingi qaraqalpaq baspaso'zinde az qollanatug'h' janr. Foto ocherkte belgili bir adamn'h' xarakterin sa'wlelendiriwshi bir neshe su'wretler ju'zege keledi. Bul janr fotojurnalistika janrlar'h'h' sintezi tiykar'ında ju'zege keledi. Sebebi, qah'armanlard'h' xarakterin ash'p beriwde bir neshe fotojurnalistika janrlar'han paydalan'ılad?. Ma'selen fotoportret, fotoxabar, fotosu'wretleme h'a'm tag'? basqada janrlar arqal' qah'arman obraz'h' sa'wlelendiredi.

Fotoocherkтин' rawajlan'w'h'h' en' da'slepki da'wiri h'aqq'ında so'z bolg'anda M.Alpert, A.Shayxet h'a'm S.Telestin' «Filitovlar shan'arag'ı» fotoocherki tilge al'ıad?. Haq'ıyqat'ında da bul fotoocherk 30-j'ıllarda ku'ta' u'lken tab'ısqı iye bold?. Birinshi ret syujet us'ınday ken' tu'rde (eliw eki su'wrette) sa'wlelendirildi.

Fotoocherk janr' – bul fotopublikatsiya 1930-j'ı? u'lken jetiskenlikke eristi. Bu'gingi ku'nnin' fotoocherkleri erte da'wirdegi miynetlerden aj'ıalad?. Yag'n'ıy, ol da'wirde qah'armann'h' h'a'reketleri sa'wlelense, endi kelbeti menen qosa ishki du'nyas'ında qamt'ıad?. Us' ta'repten fotoocherk janr'h'h' spetsifikas'h' biliw us'h' on'h' su'wretlew obektin biliw laz'm. Fotoxabar,

fotoreportajlardin' barliq su'wretlerinde adamnin' xarakterlerin, jag'dayin, miynet etip atig'an waqtin ko'remiz. Bul tek janrdin' sirtq'uqsaslig'?. Bir adam fotoxabardinda, fotoocherktin'de qah'arman? bolw? mu'mkin. Biraqta fotoxabard? tayarlap atig'an fotojurnalist konkret faktti, al. ocherkshi bolsa sol faktti ulwmalastirip su'wretleydi. Lekin, ulwmalig' su'wretlew adamnin' idividuallig' qasiyetlerin su'wretlewden joqar? turmayd?. Ha'zirgi da'wirdin' ja'miyetlik turmis? bul fotoocherktin' su'wretlew obekti bolip esaplanad?. Ko'pshilik waqitta fotoocherkti adamnin' ta'g'dirin bayanlayd?. Su'wretlew printsiplerinin' fabula h'a'm syujettin' birliginen turad?. Fotoocherktin' syujeti ba'rh'ulla juwmaqlang'an bolip esaplanad?. Ko'pshilik jag'dayda bul janr shiligt?, obrazl? turde su'wretlewge tirad?. Qullas?, qurilis? boynsha fotoocherk obrazl? h'a'm tu'sinikli tildegi su'wretlerden turad?.

Fotoocherk maqsetine qaray u'sh turge bo'linedi. 1. Portret. 2. Jol-saparnama. 2. Problemalig'.

1. Portret fotoocherkte adamnin' obraz? h'a'm onin' portretlik xarakteristikas? arqal? ja'miyetlik turmishin' waqiyalar? aship ko'rsetiliwi kerek.

2. Jol-saparnama fotoocherkte qalanin', awladin' u'lken obrazin su'wretlegende ko'riwimizge bolad?.

3. Problemal? fotoocherkte fotojurnalist sotsiallig' jaqtan sheshiliwi tiyis bolg'an mashqalalard? su'wretleydi.

Qaraqalpaqstan baspaso'zinde fotoocherklerdin' jetilisken da'wiri ekinshi jer ju'zlik uristan keyingi jillardan baslanad?. Bul jillarda respublikalig' gazetalarda N. Da'wqaraev, R. Saydov, A.Lixvar, T. Qoshanov usag'an fotojurnalistler isledi. A'sirese, N. Da'wqaraev, R. Saydov, A Lixvar bu ka'sipti ku'ta' jaqs? men'gergen h'a'm do'retiwshilik uqib? ku'shli jurnalistler edi. Tap us? jillar? Qaraqalpaqstan fotojurnalistikasinda etyudlar, fotoreportajlar, fotoocherkler, fotopeyzajlar, fotoayplawlar, fotomantajlar h'a'm u'lken panormalig' janrlardag'? materiallar payda bold? h'a'm gazetalardin' betlerinen

jiyi-jiyi or'n ald?. Biraq h'a'zirgi zaman talaplar? ko'z qaras'han onda fotoocherke ta'n s'patlar ayq'n ash'lmag'an dep ko'rsetiw mu'mkin.

Fotoocherktin' qa'liplesiwindegi tag'? bir bag'dard? ko'rsetip o'tken maqul bolad?. Bunda ga'p materiald? q'sqa, tuj'at'nl? etip sa'wlelendiriw h'aqq'nda barmaqta. M'sal s'pat'nda G.Zedman'n' «Elimiz oq'p at'» fotoocherkin al'w mu'mkin. Ol 1935 j'l? «Izvestiya» gazetas'nda ja'riyalang'an. Avtor us'hshell'i ken' ko'lemli teman? tek u'sh su'wret arqal? ash'p beriwge h'a'reket etedi. Birinshi su'wrette mektepte sabaq o'tip at'g'an jas mug'allim sa'wlelendirilgen. Ekinshi su'wrette us? mug'allimnin' keshki mamanl'qt? artt'at'w kurs'nda bilim al'p at'g'an?, olard? professor oq'at'p at'g'an? ko'rsetilgen. U'shinshi su'wrette us? professord'n' o'zi lektsiya t'h'lap at'g'an? sa'wlelendirilgen. Fotoocherkte q'sqasha tu'rde teman'n' mazmun? jaqs? ash'p berilgen. Us'g'an baylan'sl? G.Zelma fotoocherkke gazetag'a qaray jol asht?, degen pikirlerde bar.<sup>25</sup>

Sol j'llarda kishi seriya yag'n'y us'nday fotoocherki art'qmash'la'qka iye bold?. Sebebi ol gazeta betlerinde ko'p or'n iyelemeytug'h' edi. Us'h'n' menen birge ol avtord'n' pikirlerin an'q, ash'q ayd'n ko'rsetiw, demek on'n' ta'sirinin' na'tiyjeliligini artt'at'w mu'mkinshiligini berdi.

Ha'zirgi zaman qaraqalpaq baspa so'zi fotoocherki bur'ng'? da'wirdegiden aytarl'qtay da'rejede ay'at'la'p turad?. Bug'an m'sal retinde «Ustaz jol?» gazetas'nda «Insan izleniw us'h' tuw'lg'an» fotoocherkin al'w mu'mkin<sup>26</sup>. Teman? ash'w ko'z qaras'han sh'g'arma quramal? bol'p keledi. Avtor bilimlendiriw taraw'nda x'zmet etken ustaz obraz'n ash'p bergen. Bun'n' barl'g'h' ol bes su'wret arqal? sa'wlelendiriwge umt'lad?. Bul su'wretlerde: 1) du'nyag'a tan' qal'wsh'la'q penen qarap turg'an insan, 2) qah'armann'n' o'z kitapxanas'ndag'? ko'rinishi, 3) jaslarg'a lektsiya berip at'g'an payt? h'a'm basqalar.

<sup>25</sup> Ворон Н.И. Жанры советской фотожурналистики./ Учеб.пособие для вузов по спец. «Журналистика». – М.:Выс. Школа. 1991

<sup>26</sup> «Устаз жолы» газетасы, 2009 жыл, 20-сентябрь.

Solay etip, h'a'zirgi zaman fotoocherki o'z rawajlanishida aytarlqtay ilgerilegenin atap ko'rsetiw kerek. Tek sapatlaw sa'wlelendiriwdin' ornha adamn'n' minezin, miynet psixologiyas'n ash'wd'n' kelgenin ko'remiz. Fotoocherk faktlerdi ko'rsetiwden, on'n' mazmun'n, ma'nisin ash'wg'a ko'birek d'qqat qarata baslad'.

Belgili fotojurnalist V.Tarasevich o'zinin' «Jerdin' tu'bi» degen fotoocherki h'aqq'nda ayt'p, b'lay deydi: «Joq, bunda tek reportaj maqsetti ash'p bere almayd'. Ha'tte ku'ta' ko'zge taslanatug'n faktlerdin' o'zide ko'rgenin h'a'm bastan keshirgenin'di ash'p bere almayd'. On'n' ma'nisine jetiw on' ul'wmalast'w kerek bolad'».

Endi fotoocherk janr'n'n' o'zgeshelikleri nelerde ko'rinetug'nl'g'? h'aqq'nda toqtalam'z. Janrd'n' o'zgesheligin an'qlawda birinshi qa'dem – us? fotoocherk sa'wlelendiretug'n sh'hl'q uchastkas'n'n' an'qlawdan, biliw obektin aj'rat'wdan ibarat bolad'.

Eger ocherkshinin' obektivi nelerdi sa'wlelendirgenin baqlap qarasaq onda bul janr h'a'm su'wretli q'sqa xabar, foto (su'wretli) reportaj aras'nda ay'tman? sezbey qal'wda mu'mkin. Sebebi, barl'q jag'daylarda bizler adamn'n', on'n' is-h'a'reketlerinin' islegen na'rselerinin' su'wretin ko'remiz. Biraq s'rtq? uqsasl'q faktografiyan'n' da'rejede g'ana bolad'. Ma'selen miynette joqar? na'tiyjelerge erisken jum'ssh? su'wretli q'sqa xabard'n' da, fotoocherkdin' de qah'arman? bol'w? mu'mkin. Biraq su'wretli q'sqa xabard? tayarlag'an fotojurnalist ko'birek faktlerdin' an'ql'g'ha d'qqat qaratsa, al ocherkshi on' ul'wmalast'w'g'a h'a'reket etedi. Ma'selen, «Qaraqalpaqstan jaslar'» gazetas'n'n' 2009-j' 12-may san'nda «Litsey jaslard'n' keleshekke talp'n'slar'» atamas'nda berilgen materialda litsey ja'ma'a'tin sa'wlelendiriwshi to'rt su'wret or'n alg'an. Bul su'wretler birin-biri tol'qt'p litseyde islenip at'g'an jum'slar h'aqq'nda ken' mag'l'wmat beredi. Birinshi su'wrette litsey direktor? B.Prenovt'n' jum's stol'ndag'? ko'rinisi sa'wlelengen.<sup>27</sup> Bul su'wret us?

<sup>27</sup> «Қарақалпақстан жаслары» газетасы, 2009-жыл, 12-май.

materialda fotoocherk ushñ xñmet etip turg'an bolsa, eger jeke h'alñda alñsa, onda ol fotoxabar yaki basqa janr elementin ashñ beriwi mu'mkin. Mñsalñushñ, litsey direktorñ B.Prenovtñ tap usñ fotosu'wreti «Erkin Qaraqalpaqstan» gazetasññ 2011-jñ 15-yanvar sanñda T.Tajenovanñ «Basshññq talantñ» atamasñdag'a maqalasñda fotoxabar xñmetin atqarg'an.<sup>28</sup>

Fotoocherkтин' sa'wlelendiriw obekti bul h'a'zirgi zaman ja'miyetlik turmñññ qubñññ bolñ tabñladñ. «Bir na'rse ayqñ: fotoocherk – bul onda adam waqñyadan qubñññqa, jeke na'rseden ulñwmalastññwg'a qaray baratug'ñ material dep jazadñ fotojurnalist L.Porter. Usñday jumaqqa N.Eremchenkoda keledi. Ol bñay dep ko'rsetedi: «Fotoocherkte ba'rh'ama shñññq qubñññlarñ izertlew ju'rgiziliwi tiyis. Al, bul bolsa adamññ is-h'a'reketleri, qatnasñqlarñ, umtñññlarñ arqalñ ashñladñ. Sonlñqtanda fotoocherke adamññ ta'g'diri h'aqqñda gu'rrin' etetug'ñ janr (forma) sñpatñda qaraydñ. Biraq bunda adamdñ h'a'r bir su'wrette sa'wlelendiriw sha'rt emes. Adam h'aqqñda onñ qatnasñ bar na'rselerde ko'p mag'lñwmatlar beriwi, onñ obrazñ ashñwñmu'mkin.

Eger fotoreportajda su'wretler sa'wlelendirilip atñg'an waqñyanñ rawajlanññ ko'rsetse, fotoocherkte avtordñ waqñyanñ mazmun-ma'nisin ashñ beriwi ushñ mu'mkinshilik ken'eyedi.

Fotoocherk usñ janrdag'ñ shñg'armanñ do'retiwdin' 30-jñlarda usññg'an, sxemalarñ jaylaspaydñ. Ha'zirgi zaman fotoocherki bir printsip – avtordñ niyetin, oy-pikirin rawajlandññw printsipi boyñsha qurñladñ.

Fotoocherkтин' syujetlik jaqtan juwmaqlang'anlñg'ñ, onda qah'armannñ obrazññ yamasa publitsistikalñq ideyanñ juwmaqlanññda ko'rinedi. Biraq bunñ menen tema juwmaqlanbaydñ. Avtor bir temanñ bir neshe ret h'a'm h'a'r birinde onñ jan'asha sa'wlelendiriw mu'mkin.

Fotoocherk shñññqtñ obrazlñ sa'wlelendiriwge h'a'reket etedi, og'an jaqñ boladñ. «Fotoreportaj yamasa ma'limlemeden en' tiykarg'ñ ayñmasñ ocherktegi obrazlñq du'zilis, obrazlñq elementlerge bay bolñ keliwi» dep ko'rsetedi

---

<sup>28</sup> «Erkin Қарақалпақстан» газетасы, 2011-жыл, 15-январь.

A.N.Vartanov. Bul pikirdi L.D’ko qollap-quwatlayd?». Fotoocherk h’a’m reportaj arasandag’? ay’ma ba’rinen bur’n ocherke obrazl? du’zelistin’ ta’n ekenliginde».

Haq’yqat’nda da fotoocherk ko’rkemlik qurallar’n us’lalar’n ja’miyetlik qub’l’s, turm’s qub’l’slar’n sa’wlelendiriwde jiwi paydalanad?. Biraq ocherk pu’tkilley obrazl’l’qqa qur’lad? dep esaplaw nadur’s bolar edi. Ocherk do’retiwshi h’a’r bir an’q jag’dayda obrazl’l’q arqal’ma, yamasa tu’sindiriw arqal’ma, qalay sa’wlelendiriwdi o’zinin’ belgilegen maqsetine qaray tan’lap alad?.

Fotoocherk h’aqq’nda so’z bolg’anda on? ko’birek portretlik jol sapar fotoocherki h’a’m siyrek jag’dayda mashqalal’q fotoocherk dep bo’ledi. Portretlik fotoocherkte adamn’n’ obraz? do’retiledi, us’h’n’ menen bir waq’ta on’n’ portretlik s’patlamas? arqal? ja’miyetlik turm’s’t’n’ qandayda bir qub’l’s? ash’p beriledi.

Fotoocherktin’ ja’ne bir tu’ri mashqalal’q fotoocherk esaplanad?. Mashqala ko’binese sotsiall’q bolg’anl’qtan fotojurnalisttin’ on? obrazl? tu’rde sa’wlelendiriwinde biraz q’y’hsh’l’q payda bolad?. Ma’selen, Qaraqalpaqstan baspaso’zinde B.Allashev, J.Jaq’smuratov, Sh.Siypatdinov, E.Ermanov, O.Ermanovlard’n’ ekologiya mashqalalar’na bag’’shlang’an bir qatar fotoocherkler do’retip, olarda sanal? tu’rde bayannama tu’rinde su’wretlewge teman? ash’wg’a umt’lad?. Bul materialg’a baylan’sl? u’lken isenimlilik payda etedi. Sonlaqtanda, fotoocherk jurnalistikan’n’ ta’sirshen’ h’a’m a’h’miyetli janrlar’nan biri esaplanad?.

Natyurmort – frantsuzsha so’z bol’p, bizin’she ma’nisi «o’li ta’biyat» (mertvoya priroda) degendi an’latad?. Fotonatyurmordta jans’z ta’biyatt’n’ fragmentleri arqal?h’a’r q’yl?figuralar payda etilip, logikal’q ma’ni an’latatug’’n go’zzall’qt?ju’zege sh’g’arad?.

Qaraqalpaqstan baspaso’zinde fotonatyurmortlar ko’binese tarmaq bas’l’malar’nan esaplang’an «Sh’paker» gazetas’nda, «Saza» jurnal’nda ko’birek

ushirasad?. Ma'selen, «Shipaker» gazetasining 2011-jil avgust oyidag' sanida miywe o'nimlari h'a'r q'yl? figuralarda ko'rkemlep su'wretlegen fotonatyurmort janr? berilgen. Ja'nede, «Shipaker» gazetasining 2011-jil avgust oyidag' sanida fotonatyurmort janr? berilgen. Bunda qanday da bir buyamd? sul'w, ko'rkem etip ko'rsete alg'an.

«Saza» jurnalining 2009-jil iyun oyidag' sanida bolsa, mazal? tort su'wretke aling'an. Bulda natyumort janrha ta'n bolg'an qa'siyet bolp esaplanad?.

Juwmaqlap aytqanda, Qaraqalpaqstan baspaso'zde fotojurnalistikaning fotopeyzaj, fotoetyud, fotoocherk h'a'm fotonatyurmort janrlar? ayr'qsha a'h'miyetke iye.

## JUWMAQLAW

Fotografiyanıñ payda bolıw tariyxı h'aqqında alımlar ortasında h'a'r qayl tartıl? pikirlerde bar. Ayrım alımlar fotografiyanı Manje Dager jaratqan degen pikir di ilgeri su'rse, bazılar? Jozef Nisefor Nepstin' fotografiya boyınsha izertlewleri Dagerden on segiz jıl aldın baslang'anlıǵın da'lillemekshi boladı. Ja'ne birewleri Dagerden to'rt jıl aldın Foks Talbot qag'azdan negativ su'wret salg'anın h'a'm 1839-jıl? Boyar Parijde pozitiv su'wretlerden ko'rgizbe qılǵ'anlıǵın aytadı. Al, ayrım alımlar 1685-jıl? İogani Tsain refleksli tu'rdegi kameranı yag'nay obskuranı oylap tawıp, fotografiyag'a tiykar salg'anlıǵın ko'rsetpekshi boladı. «Sebebi-deydi olar, bul kamerada Tsain linzanı qollanadı. Kamera bir ju'z eliw jıldan son' Neps ta'repinen paydalanılǵan kameranı esletedi»-dep o'z pikirlerin da'lilewge urınadı.

İlim-texnikanıñ rawajlanıwı h'a'm payda bolıwı tariyxında bir neshe ideyalardıñ tiykar bolıwın umıtpawmız kerek. Demek, Jozef Nisefor Neps, Lui-Jak Manje Dager, Vilem Foks Genri Talbot, Boyar, İogani Tsainlar fotografiyanıñ payda bolıwına h'a'm rawajlanıwına o'z u'leslerin qosqanlıǵın ko'remiz.

On segizinshi a'sirde portret islep beriwdi ushın etiwshiler sanı ko'beye basladı. Bul fotokamerag'a bolǵan talaptı ku'sheyte basladı. Fotografiyanıñ tiykarı esaplang'an negativ h'a'm pozitiv protsessleri Foks Talbot ta'repinen Angliyada ushın etile basladı. Jozef Neps h'a'm Dager bir neshe jıllar dawamında o'z-ara ta'jriybe almasıp, fotosu'wretlerdi sıpattı shıǵaraw ma'slesi boyınsha bir qansha ilimiy izlenisler alıp bardı. Ha'tteki Neps o'zinin' ilimiy izlenisleri, onın na'tiyjeleri h'aqqında birme-bir jazıp Dagerge jiberip turdı. Usınday izlenisler na'tiyjesinde Dager enı sıpattı fotosu'wretin shıǵarawǵa eristi h'a'm ol o'zinin' oylap tapqan do'retpesin «dagerotipiya» dep atadı. Angliyalı Foks Talbot bolsa, o'z do'retpesin «kalotipiya» dep atadı. «Kalotipiya» fotografiyag'a tiykar salg'an bolsa, «dagerotipiya» - diopozitivke

yag'n'ý slaydag'a tiykar bolg'an. Solay etip, fotografiyan' da'slepki atamas?– Dagerotipiya dep Manje Dagerdin' at'menen atalg'an. Bul termin sol j'ld'n' o'zinde yag'n'ý 1839-j'l? Djon Gertel ta'repinen fotografiya so'zine o'zgertirilgen.

O'zbek fotografiyas'n'n' qa'liplesiwinde birinshi o'zbek kino operator? h'a'm fotouostas? Xudoyberdi Devonovt'n' x'zmetleri ayr'qsha or'nd? iyeleydi. Xudoyberdi Devonov tek g'ana respublikam'zda emes, ba'lkim Orayl'q Aziyadag'?en' da'slepki operator h'a'm fotograf bol'p esaplanad'.

Qaraqalpaqstan fotojurnalistikas'n'n' en' jetilisken da'wiri Ull? Watandarl'q ur'stan keyingi j'llardan baslanad?. Bul j'llarda respublikal'q gazetalarda N. Da'wqaraev, R. Saydov, A.Lixvar, T. Qoshanov usag'an fotojurnalistler isledi. A'sirese, N. Da'wqaraev, R. Saydov, A Lixvar bu ka'sipti ku'ta' jaqs? men'gergen h'a'm do'retiwshilik uq'b? ku'shli jurnalistler edi. Tap us? j'llar? Qaraqalpaqstan fotojurnalistikas'nda etyudlar, fotoreportajlar, fotoocherkler, fotopeyzajlar, fotoay'plawlar, fotomantajlar h'a'm u'lken panormal'q janrlardag'? materiallar payda bold? h'a'm gazetalard'n' betlerinen jiyi-jiyi or'n ald?. Ekinshiden, fotojurnalistlerimiz sol waq'it'g'? awqaml'q gazeta-jurnallarda ja'ne O'zbekstan Respublikas'nda sh'g'atug' 'n basl'mlardag'? ataql? fotoustalard'n' sh'g'armalar'nan u'yrendi.

Qaraqalpaqstan baspaso'zinde ja'riyalan'p at'rg'an fotografiyal'q do'retpeler janrl'q jaqtan h'a'r tu'r'liligi h'a'm o'zgesheligi menen bir-birinen aj'al'p turad?. Lekin, fotojurnalistikan'n' ay'f'm janrlar?baspaso'zde ju'da' kem ush'asad?. Atap aytqanda, fotoay'plaw, fotopanarama, fotoocherk, fotonatyumort janrlar? az ja'riyalanad?. Qaraqalpaqstan baspaso'zinde en' ko'p ush'asatug' 'n? fotojurnalistika janrlar? fotopartret, fotoxabar h'a'm fotoreportaj janrlar?bol'p tab'lad?.

«Erkin Qaraqalpaqstan» gazetas'nda bul janrd'n' byustlik portret topar'na tiyisli fotografiyal'q do'retpeler jiye berilip bar'lad?. Fotoportret janr'n'n' byustlik tu'ri ko'binese intervyu, ocherk janrlar'nda tayarlang'an gazeta

materiallarında berilip barʻadʻ. Sonday-aq, qutlʻqlawlar, nikrolglar hʻaʻm yadnama usagʻan materiallarda da beriliw uʻrdiske aylangʻan.

Solay etip, hʻaʻzirgi zaman fotoocherki oʻz rawajlanʻwʻında aytarlʻqtay ilgerilegenin atap koʻrsetiw kerek. Tek sʻpatlaw saʻwlelendiriwdinʻ ornʻha adamnʻhʻ minezin, miynet psixologiyasʻh ashʻwdʻhʻ kelgenin koʻremiz. Fotoocherk faktlerdi koʻrsetiwden, onʻhʻ mazmunʻh, maʻnisin ashʻwgʻa koʻbirek dʻqqat qarata basladʻ.

Belgili fotojurnalist V.Tarasevich oʻzininʻ «Jerdinʻ tuʻbi» degen fotoocherki hʻaqqʻında aytʻp, bʻlay deydi: «Joq, bunda tek reportaj maqsetti ashʻp bere almaydʻ. Haʻtte kuʻtaʻ koʻzge taslanatugʻʻh faktlerdinʻ oʻzide koʻrgenin hʻaʻm bastan keshirgeninʻdi ashʻp bere almaydʻ. Onʻhʻ maʻnisine jetiw onʻ ulʻwmalastʻʻw kerek boladʻ».

Endi fotoocherk janrʻhʻhʻ oʻzgeshelikleri nelerde koʻrinetugʻʻhlʻgʻʻ? hʻaqqʻında toqtalamʻz. Janrdʻhʻ oʻzgesheligin anʻqlawda birinshi qaʻdem – usʻ fotoocherk saʻwlelendiretugʻʻh shʻhlʻq uchastkasʻhʻhʻ anʻqlawdan, biliw obektin ajʻratʻwdan ibarat boladʻ.

Eger ocherkshininʻ obektivi nelerdi saʻwlelendirgenin baqlap qarasaq onda bul janr hʻaʻm suʻwretli qʻsqʻa xabar, foto (suʻwretli) reportaj arasʻında ayʻtmanʻ sezbey qalʻwda muʻmkin. Sebebi, barlʻq jagʻdaylarda bizler adamnʻhʻ, onʻhʻ is-hʻaʻreketlerininʻ islegen naʻrselerininʻ suʻwretin koʻremiz. Biraq sʻrtqʻ uqsaslʻq faktografiyanʻhʻ daʻrejede gʻana boladʻ. Maʻselen miynette joqarʻ naʻtiyjelerge erisken jumʻsshʻ suʻwretli qʻsqʻa xabardʻhʻ da, fotoocherkdinʻ de qahʻarmanʻ bolʻwʻ muʻmkin. Biraq suʻwretli qʻsqʻa xabardʻ tayarlagʻan fotojurnalist koʻbirek faktlerdinʻ anʻqlʻgʻʻha dʻqqat qaratsa, al ocherkshi onʻ ulʻwmalastʻʻwgʻa hʻaʻreket etedi.

Fotosuʻwretti kadrgʻa algʻanda tanʻlangʻan obekttinʻ tek gʻana sʻrtqʻ koʻrinishin gʻana saʻwlelendirip qoymastan, onʻhʻ ishki duʻnyasʻhʻada dʻqqat awdarʻp, ekewininʻ birgeliktegi uʻylesimin taba algʻanlʻgʻʻ? jurnalisttinʻ sheberliginen derek beredi. Bunday sʻrtqʻ forma hʻaʻm ishki sezimlari

u'ylesimin taba alʻw onʻ fotoobektiv arqalʻ uslay biliw fotojurnalistten u'iken ta'jiriybeni, sheberlikti, waqʻttʻ h'a'm miynetti talap etedi. Sebebi, profissional fotojurnalist en' a'piwayʻ detallarg'a shekem itibar beredi. Demek, fotoportret janrʻnda tu'sirilgen su'wretlerde de ma'ni h'a'm ko'rkemlilikin' bolʻwʻ u'iken a'h'miyetke iye. Usʻ sʻyaqlʻ respublikalʻq baslʻmlarda ja'riyalanʻp atʻg'an fotografiyalʻq do'retpelerdin' ko'pshiligi fotoportret janrʻna tiyisli bolʻp qalmaqta.

Qaraqalpaqstan baspaso'zinde fotojurnalistikanʻn' qoplegen janrlarʻ menen bir sapta turʻp, gazeta baslʻmlarʻnda u'iken orʻn tutatugʻʻn janrlardʻn' biri fotoxabar bolʻp tablʻadʻ.

Qaraqalpaqstan baspaso'zinde J.Jaqʻsmuratov, Sh.Seypatdinov, E.Ermanov, S.Janiev, A'.Orazovlardʻn' fotoxabar janrʻndagʻʻ materiallarʻn ko'plep ushʻratamʻz.

Qaraqalpaqstan baspaso'zinde bazʻ bir kemshiliklerge iye bolgʻan fotoxabar janrʻndagʻʻ fotosu'wretler ushʻrasadʻ. A'sirese, jas yamasa ta'jriybege iye bolmagʻan fotoxabarshlʻardʻn' miynetlerinde qamtʻw mu'yeshin natuwrʻ tan'law, jaqtʻlʻq ko'rinsinen kerı paydalanʻw, ta'biylik h'a'm janlʻlʻqtʻ taba almaw, insan obrazʻn jarata almaslʻq usagʻan bir qatar kemshilikler h'a'm jetispewshilikler ushʻrasadʻ.

Qaraqalpaqstan baspa so'zinde «su'wretli reportaj» degen ko'rsetpe menen beriletugʻʻn ayʻrʻm materiallarda reportaj teksti ju'da' jaqsʻ bnrilgeni menen fotosu'wretlerdin' sʻpatʻ maqsetke muwapʻq bolmagʻan h'alatlarda ushʻrasadʻ.

Qaraqalpaqstan baspaso'zinde fotojurnalistikanʻn' fotoportret, fotoxabar h'a'm fotoreportaj janrlarʻ ja'miyetlik-siyasiy waqʻyalardʻ, qubʻlʻslardʻ jarʻtʻwda o'zine ta'n qa'siyetke iye ekenligin ko'riwimiz mu'mkin.

Baspaso'z materiallarʻn analizley otʻrʻp fotoxabar janrʻdagʻʻ bazʻ bir sʻpatsʻz fotosu'wretlerdin'de jariyalangʻanlʻgʻʻn aytʻwʻmʻz mu'mkin. Bul tiptegi

su'wretler tiykarhan jas h'a'm ta'jiriybesiz, qa'nige bolmag'an avtorlardn' do'retpelerinde ush'asad?.

Qaraqalpaqstan baspaso'zinde sa'wlelengen en' s'patl? fotoportret, fotoxabar h'a'm fotoreportaj janrlarh ta'jiriybeli fotoustalar? J.Jaqs'muratov, S.Siypatdinov, E.Ermanov h'a'm S.Ja'nievlerdin' do'retiwshiliginde ko'remiz.

Bu'gingi ku'nge kelip fotojurnalistikanh' texnikalq rawajlanw? fotomantaj janrh s'patl? h'a'm operativ islew imkaniyat berdi. Fotografiyanh' ximiyalq da'wirinde fotomantaj janrhda material tayarlaw bir qansha q'yh h'a'm quramal? protsess edi. Bul da'wirde eki yamasa onnanda ko'p bolg'an fotoplyonkan? fotouvlichitel arqal? fotoqag'azda birlestirip, son' ximiyalq elementler menen islew beriletug'h' edi. Bul bolsa bir qansha waqt h'a'm miynetti talap etedi.

Sanl? fotografiya bul protsesslerdi bir qansha da'rejede jen'illestirdi. Sanl? fotografiyada fotomantaj janr? fotoshok programmas? ja'rdeminde a'melge as'lad?. Fotoshok programmas? arqal? tan'lag'an bir neshe kadrlard? qa'legenshe biriktiriw, kesip alq taslw, fragmentlerdin' orhlarh almast'w, h'a'r q'yl? feguralard? payda etiw, fonlard? o'zgartiriw, boyaw beriw usag'an bir qansha protsesslerdi operativ ta'rizde orhlaw mu'mkin.

Biraq fotoshok programmasnda islew texnikas h' jetik biliw talap etiledi. Fotoxabarsh? fotomantaj do'retiwinde fotoshok programmas h'h' texnikas h' jetik men'geriw jeterli emes, a'l'bette. Onda do'retiwshilik, fantiziyalq, logikalq oylaw qa'biletide joqar?bolw?lazh.

Qaraqalpaqstan baspaso'zinde siyrek ush'asatug'h', ja'miyet rawajlanwnda ju'da' a'h'miyetli bolg'an janrlardh' biri fotoayplaw bolq tablad?. Fotoayplaw janrlarhdag'? fotosuwretlerdin' tiykarg'? qa'siyeti qandayda bir obekttin' jarams?z h'alat h' suwretlewden ibarat.

Qaraqalpaqstan baspaso'zinde siyrek ush'asatug'h', ja'miyet rawajlanwnda ju'da' a'h'miyetli bolg'an janrlardh' biri fotoayplaw bolq

tabʼladʼ? Fotoayʼplaw janrlarʼndagʼ? fotosuwretlerdinʼ tiykargʼ? qaʼsiyeti qandayda bir obekttinʼ jaramsʼz hʼalatʼn suwretlewden ibarat.

Qaraqalpaqstan baspasoʼzinde jariyalangʼan fotoayʼplawlar jaʼmiyetimizde juʼz berip atʼgʼan ayʼtʼm kemshiliklerdi saʼwlelendiriwde oʼzine taʼn oʼzgesheligi menen ajralʼp turadʼ?

Ulʼwma aytqanda, fotomantaj hʼaʼm fotoayʼplaw janrlarʼjaʼmiyetimizdinʼ hʼaʼr tuʼrli waqʼyalʼqlarʼn oʼzine taʼn belgileri arqalʼ ashʼp beriwshi fotojurnalistika janrlarʼnan biri esaplanadʼ? Bul janrlar Qaraqalpaqstan baspasoʼzinde siyrek ushʼasʼwʼna qaramastan gazetalarʼmʼzdʼn betlerinde qunlʼ koʼrinisleri menen auditoriyanʼn itibarʼn oʼzine tartʼp kelmekte. Sonʼn menen birge, fotomantaj hʼaʼm fotoayʼplaw janrlarʼ insan sanasʼnʼn logikalʼq jaqtan rawajlanʼwʼnda, kemshiliklerdi durʼs saplastʼtʼwda taʼrbiyalʼq aʼhʼmiyeti kuʼshli.

Qaraqalpaqstan baspasoʼzinde jaʼriyalanʼp kiyatʼgʼan fotopeyzaj, fotoetyud, fotoocherk hʼaʼm fotonatyumort janrlarʼ oʼzininʼ atqaratugʼʼn xʼzmeti, ideyasʼ hʼaʼm koʼrinishi saʼwlelendiriw formasʼ menen bir-birinen ajʼralʼp turadʼ? Bul janrlardʼn ayʼtʼmlarʼnʼn bir-birne jaqʼnlʼq taʼrepleri bolgʼanʼ menen oʼzine taʼn belgileri arqalʼ oʼzinshenlikke iye boladʼ?

Fotopeyzaj, fotoetyud hʼaʼm fotonatyumort janrlarʼnʼn baʼrsheside taʼbiyat koʼrinishi, jemisi yamasa onʼn bir boʼlegi tiykargʼ? koʼrinishi iyeleydi. Biraq bul janrlardʼn hʼaʼr birinde hʼaʼr qʼylʼ hʼalatta saʼwlelenedi. Bul janrlardʼ bir-birinen ajʼratʼp turʼwshʼ belgiler hʼaʼm elementlerde usʼ jerde koʼrinedi. Fotopeyzajda taʼbiyat koʼrinishi tolʼq hʼalatta, kenʼirek beriledi. Onda taʼbiyattʼn goʼzzallʼgʼʼn suʼwretlew birinshi plangʼa shʼgʼarʼladʼ? Fotoetyutta bolsa, taʼbiyat koʼrinishi – insan hʼaʼm taʼbiyat ortasʼndagʼ? jaqʼnlʼqtʼ, jʼlʼ muʼnaʼsebeti koʼrsetip beriwge xʼzmet etedi. Al, fotonatyumort janrʼnda bolsa, taʼbiyat yagʼnʼy onʼn bir boʼlegi (alma, juʼzim, anar, limon hʼaʼm tagʼ? basqalar) orʼn aladʼ?

Fotoocherk janr?bu'gingi qaraqalpaq baspaso'zinde az qollanatug'ın janr. Foto ocherkte belgili bir adamnıń xarakterin sa'wlelendiriwshi bir neshe su'wretler ju'zege keledi. Bul janr fotojurnalistika janrlarınń sintezi tiykarında ju'zege keledi. Sebebi, qah'armanlardıń xarakterin ashıp beriwde bir neshe fotojurnalistika janrlarınan paydalanıladı. Ma'selen fotoportret, fotoxabar, fotosu'wretleme h'a'm tag'? basqada janrlar arqalı qah'arman obrazın sa'wlelendiredi.

Foto su'wretlerdin' o'zine ta'n qa'siyetlerinin' biri- onda avtordıń du'nya qarası, sheberligi h'a'm talantı da o'zinin' anıq sa'wleleniwın tabadı.

Demek, baslımlarda original h'a'm ta'biyiy fotosu'wretler ja'riyalanıp ushın en' a'weli arnawlı ta'lim alg'an fotojurnalistlerdi jetilistiriwge en' a'h'miyetli za'ru'rlik sıpatında qaraw lazım. Ta'jiriye belgi fotojurnalistler do'retiwshilik etse g'ana Qaraqalpaqstan baspaso'zinde de fotojurnalistikanıń barlıq janrların sa'wleleniwın ko're alamız. Respublikalıq baslımlarda u'yreniw barısında maqala h'a'm xabarlardıń bayanlanıpında fotosu'wretlerdin' janrlıq o'zgesheligine u'lken dıqqat awdarılıp atıg'anlıg'ın an'ladıq.

Keleshekte milliy baspaso'zimizde fotojurnalistikalıq bag'darda elede rawajlanıp h'a'm tu'rileniw ju'z beriwine isenim mol. Solay bolsa da, fotojurnalist kadrıdardı elede jetilistiriw bu'gingi ku'ndegi en' aktual ma'selelerden biri bolıp tabıladı. Sebebi, zamanago'y jurnalistikada h'a'r bir jurnalist fotojurnalistikanı sheber men'gerge alatug'ın bolıp lazım.

**I. МЕТОДОЛОГИЯЛЫҚ ӘДЕБИЯТЛАР**

1. Каримов И.А. Ўзбекистон: миллий истиқлол, иқтисод, сиёсат, мафкура. Т.I. -Т.: Ўзбекистон. 1996. –364 б.
2. Каримов И.А. Биздан озод ва обод Ватан қолсин. Т.II. -Т.: Ўзбекистон. 1996. –380 б.
3. Каримов И.А. Ватан саждагоҳ каби муқаддасдир. Т.III. -Т.: Ўзбекистон. 1996. –366 б.
4. Каримов И.А. Бунёдкорлик йўлидан. Т.IV -Т.: Ўзбекистон. 1996. –349 б.
5. Каримов И.А. Янгича фикрлаш ва ишлаш - давр талаби. Т.V. -Т.: Ўзбекистон. 1997. –384 б.
6. Каримов И.А. Хавфсизлик ва барқарор тараққиёт йўлида. Т.VI. -Т.: Ўзбекистон. 1998. –429 б.
7. Каримов И.А. Биз келажагимизни ўз қўлимиз билан қурамыз. Т.VII. -Т.: Ўзбекистон. 1999. –410 б.
8. Каримов И.А. Озод ва обод ватан, эркин ва фаровон ҳаёт - пировард мақсадимиз. Т.VIII. - Т.: Ўзбекистон. 2000. –528 б.
9. Каримов И.А. Ватан равнақи учун ҳар биримиз маъсулмиз. Т.IX. -Т.: Ўзбекистон. 2001. –432 б.
10. Каримов И.А. Хавфсизлик ва тинчлик учун курашмоқ керак. Т. X. –Т.: Ўзбекистон. 2002. –432 б.
11. Каримов И.А. Биз танлаган йўл – демократик тараққиёт ва маърифий дунё билан ҳамкорлик йўли. Т. XI. –Т. Ўзбекистон. 2003. –320 б.
12. Каримов И.А. Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари. -Т.: Ўзбекистон. 1997. –326.

- 13.Каримов И.А. Ўзбекистон буюк келажак сари. –Т.: Ўзбекистон. 1998. – 686 б.
- 14.Каримов И.А. Ўзбекистонда демократик ўзлаштиришларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамият асосларини шакллантиришнинг асосий йўналишлари. – Т.: Ўзбекистон.2002.
15. Каримов И.А. Бизнинг бош мақсадимиз жамиятни демократиялаштириш ва янгилаш, мамлакатни модернизация ва ислоҳ этишдир. – Т.: Ўзбекистон. 2005.
- 16.Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. – Т.: Ўзбекистон. 2001. –115 б.
- 17.Қарақалпақстан Республикасының Конституциясы. – Н.: Қарақалпақстан. 1993. –112 б.
- 18.Тўртинчи ҳокимият: Ўзбекистон Республикасининг қонунлари, қарорлари ва бошқа ҳужжатлари тўплами. – Т.: Меҳнат. 2003. –186 б.

## **II. ТЕОРИЯЛЫҚ ӘДЕБИЯТЛАР**

1. Абдуазизова Н.А. Туркистон матбуоти тарихи (1870-1917). –Т.: Академия. 2000. –156 б.
2. Мўминов Ф.А. Журналистика ижтимоий институт сифатида. -Т.: Университет 1998. –176 б.
3. Уснатдинов Ш. Журналистикага кирисиў. – Н.: Қарақалпақстан. 2008.
4. Бекбаўлиев Д. Мен редакциядан... – Нөкис: Қарақалпақстан. 1994.
5. Бекбаўлиев Д. Газета қалай шығады? Қарақалпақстан. 2011
6. Ворон Н.И. Жанры фотожурналистики./ Учеб.пособие для вузов по спец. «Журналистика». – М.:Выс. Школа. 1991.
7. Морозов С.А.Творческая фотография.-М: Мысль. 1985.
8. Житомирский А.А. Искусствовполитического фотомантажа. –М.: 1983.

9. Чудаков Г. Фотография в прессе: содержание, форма, жанровая структура. // Сов. Фото. 1982.
10. Муминов Ф.А. Техника средств массовой информации и пропаганды. – Т.: ТашГУ. 1986.
11. Ладутко В.Н. «Учебно-методический комплекс по предмету «Основы фотографии».
12. Шаропов Ш. Фотохаваскарлар учун қўлланма. – Т.: Шарқ. 2001.
13. Машарипова Т. Фотожурналистика жанрлары. – Н.: Қарақалпақстан. 2006.
14. Абдимуратов А. Ерманов Ө. Қалекеев Қ. Қарақалпақстан фотожурналистика тарийхынан. – Н.: ҚМУ. 2000.
15. Ерниязов Қ. «Еркин Қарақалпақстан» газетасына 70-жыл. – Н.: «Еркин Қарақалпақстан» 1994.
16. Қалекеев Қ. Фотожурналистика: тарийхы ҳәм теориясы. / лекция текстлери. – Н.: ҚМУ. 2011.
17. Фотожурналистика. / Маърузалар матни. – Т.: Университет. 2008.